

276.184.

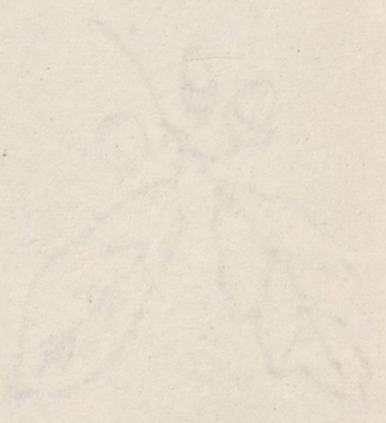
M. NY. K.

II. 2.

Németh Gyula

A magyar
rovásírás

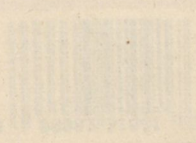
M.T.A.

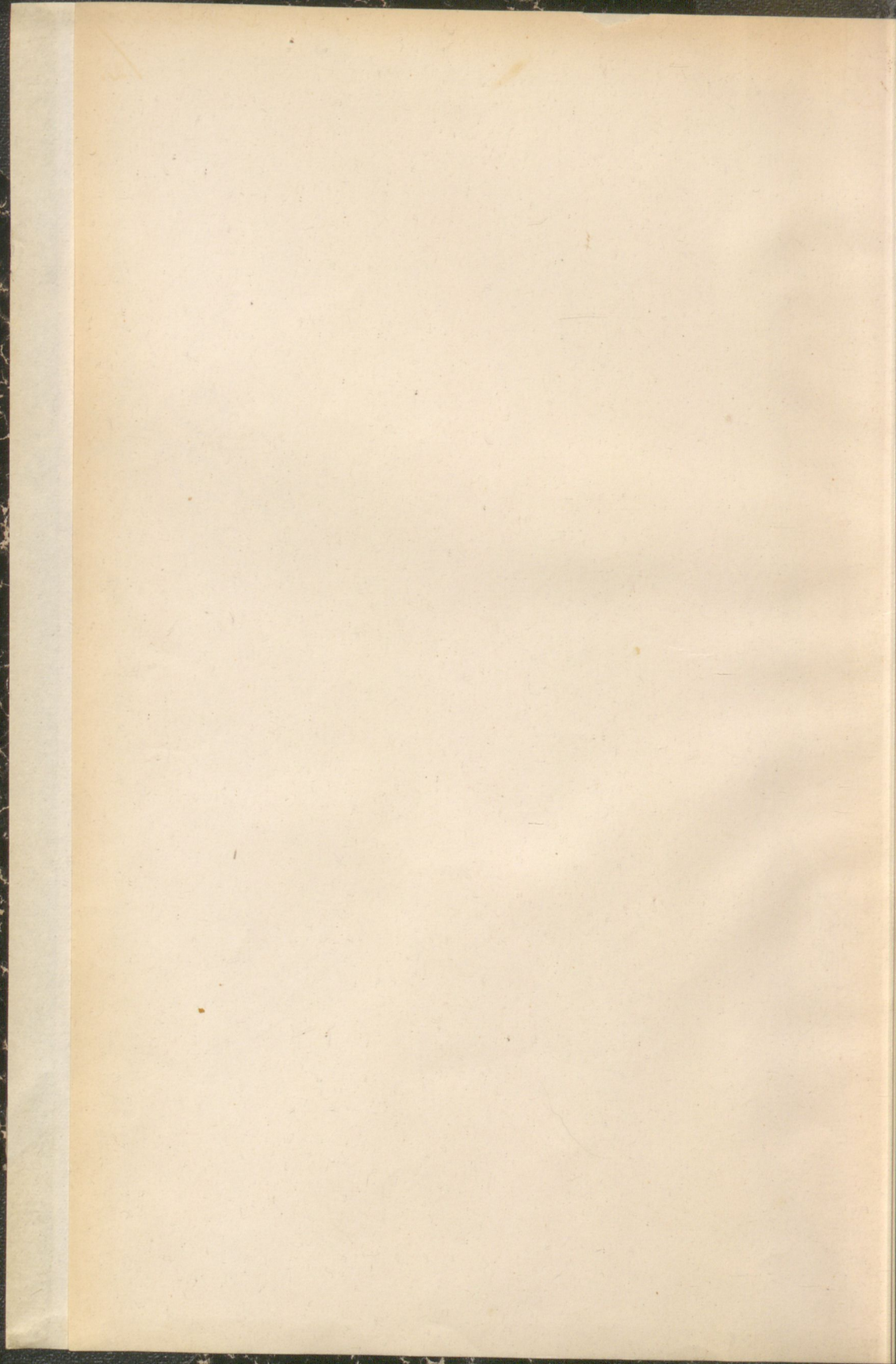

MTA NYELV- ÉS TUDOMÁNYI
KÖZKÖZVETELŐ

1980. évi
KÖZLEMÉNYEK

MTA
KIK

943/2
KÖTET

512455
11.10.1934. 0.443
2. FÜZET

2.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY KÉZIKÖNYVE

SZERKESZTI

MELICH JÁNOS GOMBOCZ ZOLTÁN
NÉMETH GYULA

A magyar rovásírás

írta

Németh Gyula

MTA
KIK

BUDAPEST,
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1934.

Ára 1 pengő 50 fillér.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1920 január 20-án elhatározta, hogy kiadja a magyar és finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Kettős célt kívánt ezzel a bizottság elérni: egyrészt az eddigi biztos eredményeket akként összefoglalni, hogy ezáltal a további kutatásokat előmozdítsa, másrészt pedig a felső oktatást is óhajtotta szolgálni, azért az egyetemi hallgatók szükségleteit is szem előtt tartotta. A munka kétféle kiadásban jelenik meg, t. i. kötetben, illetőleg kötetekben, azonkívül minden egyes cikk külön füzetben is.

A Nyelvtudományi Bizottság nevében:

MELICH JÁNOS
előadó.

SZINNYEI JÓZSEF
elnök.

A MAGYAR ROVÁSÍRÁS.

IRTA

NÉMETH GYULA.

1.) A magyarság egy részének, a székelyeknek, akik Erdély keleti részén a magyarság többi részétől némileg elválasztva és sokáig meglehetősen önálló szervezetben éltek, régi időben saját írása volt. Ezt az írást a XV. században „szkytha“, a XVI. században „hun“, később „szkytha“, „hun“, „hun-szkytha“ vagy pedig egyszerűen székely írásnak nevezték. Az újabb tudományos irodalomban „székely írás“ vagy — mivel csupán magyar nyelvű feljegyzésekre szolgált — „magyar írás“, az írás technikájáról pedig „székely rovásírás“, „magyar rovásírás“ néven emlegetik. A magyar rovásírás ősi nevét nem ismerjük.

2.) Ezt az írást először 1282—85 körül KÉZAI SIMON krónikája (és azután a KÉZAI SIMON szövegére visszamenő Bécsi Képes Krónika (1358) említi. A szöveg a következőképpen hangzik: „... Zaculi [K. Kr.: Zekuli] . . . cum Blackis [K. Kr.: Vlachis] in montibus confinii sortem habuerunt. Vnde Blackis [K. Kr.: Vlachis] conmixti litteris ipsorum uti perhibentur.“¹⁾ A krónika tehát itt azt mondja, (hogy a székelyek a határhegységekben az oláhokkal együtt egy országrészt kaptak, velük összevegyültek és „állítólag“ az oláhok írását használják.²⁾ Ezt a feljegyzést nem kell szószerint érteni; tulajdonképpen csak annyit mond, hogy a székelyeknek saját írásuk van. A székely írás emlékei azt bizonyítják, hogy ez az írás török eredetű, az, hogy az írás oláh közvetítéssel jutott volna el a székelyekhez, egészen kalandos feltevés volna. Különbben is a „perhibentur“ szó világosan mutatja, hogy a krónikairónak erről a dologról nem voltak pontos értesülései.

KÉZAI SIMON adatát a XV. század második felében THURÓCZI JÁNOS igazította helyre a Chronica Hungarorumban. THURÓCZI JÁNOS (akinek elbeszélése egyébként e helyen KÉZAI szövegére megy vissza, a székely írásról így beszél: „Hi, nondum Scythicis literis obliterati, eisdem, non

encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar, utuntur.“ Ő tehát) azt mondja, hogy a székeleyek szkytha betűket használnak, melyeket fára rónak.³ (THURÓCZI az előszó-ban is beszél a székeleyek írásáról, de csak azt variálja, amit a szövegben mond: „Nam et hoc nostrò aevo, pars nationis eiusdem quaedam, Transsilvanis regni posita in oris, characteres quosdam ligno sculpsit, et talis sculpturae usu literarum ad instar vivit.“⁴

A XV. század második felében BONFINI, Mátyás király történetírója is említi a székeley írást. Tudósítása, úgy látszik, THURÓCZI JÁNOSRA megy vissza. BONFINI szerint: „Literas Scythicas habent, quas non in papyro scribunt, sed brevissimo ligno excidunt, paucis notis multa sensa comprehendunt.“⁵

A XVI. századból több feljegyzésünk van. 1536 körül OLÁH MIKLÓS, esztergomi érsek, „Atila“ című művében a következőket írja: „Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum linguarum, notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos ac vicinos vice nuntii epistolaeve utuntur.“⁶

A székeley származású BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN, aki 1559-ben egy világhírnököt adott ki magyar nyelven, azt írja, hogy a székeleyek „meg mostis különbözne a tób Magyaroktól, tóruiniekel es irasokal, kic Hunniabeli modra Szekeel bótuel eelne mind é napiglan.“⁷

(A pozsonyi VEIT GALLEL, Castaldo magyar tolmácsa Erdélyben (1551—53), a bécsi Nationalbibliothek-ban levő kézíratos művében a következőket mondja: „ . . . in ihrer Schrift haben sie [die Székler] eigene Charaktere, von denen einige ein ganzes Wort, oder einen Satz bedeuten.“⁸

Említést érdemel még VERANCICS ANTAL (1504—73) esztergomi érsek feljegyzése, aki többek között a következőket mondja a székeleyekről: „Pro literis notas quasdam in scipionibus ad formam tesserae quadratis excidunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii ac Turcae, ducunt, quarum una seu ad summum duae, punctis quibusdam additis, plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usos fuisse, apud indigenas tritum est.“⁹

¹ KÉZAI SIMON, ed. ENDLICHER (Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangalli, 1849), 100; Marci Chronica, ed. TOLDY, XVII. 1. — ² A krónikák nyelvhasználata szerint az *ipsorum* szó aligha vonatkozhatik a székeleyekre. —

³ J. G. SCHWANDTNER, Scriptores rerum Hungaricarum (Bécs, 1746, 2°) 78. —

⁴ I. m. 40. — ⁵ ANTONII BONFINII Rerum Ungaricarum decades, ed. SAMBUCUS (Basel, 1568), 137. — ⁶ BONFINI, ed. SAMBUCUS, 135. — ⁷ Ed. Krakkó, 1559,

fol. 142 b.; ed. TOLDY, 7. h. — ⁸ ERNYEY: Századok, LI (1917), 166; J. von FRAST: Jahrb. d. Literatur (Wien), XXIX (1825), Anzeige-Blatt, 9. — ⁹ VERANCSICS ANFAL összes munkái I. ed. SZALAY (= Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum II) 145–46.

3.) A magyar rovásírás első emlékei a XV. század közepéről valók. Az egyik egy rövid templomi felirat, melyről alább lesz szó, a másik egy rovásírásos, latin átírással ellátott ábéce, melyet a nikolsburgi herceg Dietrichstein-könyvtár egy 1483-i ősnymotatványa őrzött meg. Az ősnymotatvány szerzője BARTHOLOMAEUS ANGLICUS, címe „De proprietatibus rerum“, megjelenésének helye Nürnberg. Az ábéce a papirra nyomott könyvnek egy a hátsó tábla elé a kötés alkalmával betett pergament lapjának versóján van ezzel a felírással: „Littere Siculo- rum, quas sculpunt vel eidunt in lignis“. Ugyanazon a lapon alul egy héber ábéce látható, továbbá héber számjelek, a hónapok nevei héberül latin betűkkel és latinul.

A Dietrichstein-könyvtár 1933-ban Luzernben árverésre került s ez alkalommal az egyik könyvkereskedő felhívta JAKUBOVICH EMILNEK, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára akkori igazgatójának figyelmét a rovásírásos feljegyzésre. JAKUBOVICH EMIL felismerte az emlék fontosságát, a pergament lapot a Nemzeti Múzeum könyvtárának kéziratára számára megvásárolta s az emlékről beható tanulmányt írt, melyet a Magyar Nyelv XXXI-ik, 1935-i kötetében fog közölni.

A kézirat képmását mellékelten (I. mell.) bemutatjuk. Az ábéce harmincöt egyszerű és tizenegy összetett, összesen tehát negyvenhat jelet tartalmaz, s ezek után az *Amen* szó olvasható rovásírással és latin átírásban.¹ A rovásbetűk felett a következő átírásokat látjuk: *a, eb, ecz, encz, eczk, ecz—ech, encz—ench, ed, and, ej, e, f, egh, eg, eng, athj, echech, eh, i, ac, vnc, l, elj, m, en, enj, nyje, o, ep, emp, ek, r, fs—esch, f, eth, enth, v, ew, ec, iv, s, ez, ezt, est, tpr[us], [us]*.

Ami a kézirat korának meghatározását illeti, erre nézve megbízható kritériumunk van: a lapon, a héber feljegyzések mellett látható latin hónapnevek és a két alfabétum címe paleográfiai szempontból a XV. század közepére utalnak. A könyvhöz kötött pergament lap tehát régibb az ősnymotatványnál.²

Az ábéce sajátos vonásai közül először kiemelem, hogy az a jele, mely az *ö* hangot jelöli, a MARSIGLI-emlék kivételével a többi ábécékben *ü* hangot jelöl, s *ü* jele, MARSIGLI *ü* jelével együtt, a többi ábécékben *öt* jelöl. Látni fogjuk, hogy a Marsigli-féle emlék is XV. századi; e két régi emlék tehát ebben a tekintetben meg-
egyeznek.

Különös jelentőségű a nikolsburgi ábéce a rovás technikáját illetőleg; erről az illető részben lesz bővebben szó.

Nem hiszem, hogy az ábéce *nje* jele külön jelentéssel bírna, hogy például az *eny* jele mellett ez a *nje* hangcsoport jelölésére szolgálna. Sokkal valószínűbb, hogy az *enj* jele és a *nje* jele egyszerűen az *ny* jelének két változata. Az ábéce *enj* jele MARSIGLI *ny* jelével, *nje* jele pedig TELEGDI *ny* jelével azonos.

Az *athj* és *echech* jelek nagyjában a többi ábécék *ty* jeleivel egyeznek (l. a táblázatot). Hogy vajjon e két betű közül az egyik az *aty*, másik az *ety* jelölésére szolgált-e, vagy pedig itt egyszerűen a *ty* jel két változatával van-e dolgunk, esetleg hogy az *echech* jelzést nem kell-e komolyan venni, azt jelenleg teljes világossággal látni nem lehet. Az első feltevés azonban sokkal valószínűbb a többinél (vö. a nikolsburgi ábéce *unk* és *and* jelét, 18. §).

Nem gondolom, hogy az ábéce *gy* jele, mely csupán két ferde vonásból áll, hibás feljegyzésen alapulna, bár az *ngy* jelében megvan a *gy* függőleges vonása is.

A *tpr[us]* átírás bizonyára hiba *tpru* helyett. (Vö. 6. ábra.)

Az ábéce rövid ferde vonalait a táblázatban mindenütt *ék* formában adom. Erre feljogosít bennünket az első sorban levő *e* jelnek az *Amen* szóban található *e* jellel való összevetése. Ez összevetésből kitűnik, hogy az, aki a nikolsburgi ábécét tollal lemásolta, a rövid ferde vonások ékszerűségét néha egyszerűen a ferde vonás végére tett kis keresztvonással jelzi. Nem világos, hogy az *o* jelét hogy akarta írni a másoló: ékszerű-e a felső egyenes ferdevonal és ékszerű-e ennek alsó megfelelője. Úgy látom, két ékkel van dolgunk, mint ahogyan a táblázat rajza mutatja (de vö. a facsimile-másolatot).

¹ Az ú. n. „capita dictionumot“ (l. 6. ábra) az összetett jelek közé számítottam. Nem veszem összetett jelnek a *gy*, *ny*, *ty*-féle betűket. — ² Mindez JAKUBOVICH EMIL szóbeli közlése.

4. A nikolsburgi ábécével valószínűleg egykorú, (de írástörténeti szempontból hozzá mindenesetre közel álló vagy vele egy csoportba tartozó) az a felirat, melyet a székelyderzsi templom egy tégláján talált 1929-ben BALÁZS ANDRÁS unitárius esperes.¹ Hogy a téglán levő felirat a magyar rovásírás emléke, azt 1930-ban SZILÁDY ZOLTÁN állapította meg Székely-Derzsen. Derzs Székely-Udvarhelytől körülbelül tizenöt kilométerre van, déldélnyugati irányban. A téglá, melyet HAÁZ FERENC REZSŐ székelyudvarhelyi református nőképzőintézeti rajztanár őriz, egy kis gótikus ablak befalazására szolgált. A feliratot a téglába még a

tégla nedves állapotában karcolták be, majd a téglát kiégették. A feliratot az V. mellékleten mutatjuk be.)

A felirat olvasata: *Mⁱklós d^{er}zsi p^ap*. (A második szó jelölésére szolgáló ligatura tehát négy betűt, illetőleg öt hangot képvisel; ilyenféle erős összerovások a magyar rovásírásban előfordultak (l. 4. ábra). Megjegyzendő, hogy a *Derzs* nevet azon a vidéken *Dezszs*-nek ejtik, tehát feltehető, hogy *r* betű nincs a feliratban, de a keresztvonás, mely egyúttal a *d* jelének keresztvonása is, olvasható *r*-nek; ez az *r* megvan a rovásnaptárban s függőleges helyzetben megvan TELEGDINÉL és KAJONINÁL is. A *zs* jele feltűnő; e jelet inkább *nt*-nek olvashatnánk (l. az *nt* jelét: 5. ábra), de a *zs* olvasatban nem igen kételkedhetünk. Az *i*-t a keresztvonás vagy annak bal szára a függőleges vonás alatta levő részével együtt alkotja. (Vö. a különféle ábécék *i*-jeleit a VI. mellékleten.) A szóvégi *i* mindenesetre jelölve van.

A templom alakításának történetéből megállapítható, hogy a tégl a XVI. század első felében került a falba, tehát a felirata ennél az időnél régibb. Írástörténeti okok miatt a felirat legkésőbb a XV. századba teendő: az *m*-nek itt található alakja csak a nikolsburgi ábécében fordul elő, *k*-ja csak a nikolsburgi és csikszentmihályi emlékekben, *o*-ja a nikolsburgi ábécében és SZAMOSKÖZYNÉL; az *i*, illetve *a* kihagyása a *Mⁱklós*, illetve *p^ap* szóban szintén régebbi időre utal. De különösen kiemelendő a *k*, *m* és *o* betűknek a nikolsburgi ábéce megfelelő betűivel való egyezése.

PAIS DEZSŐ² a feliratot *Mⁱklós [és] D^{er}zs* [a betűcsoportot nyugodtan lehet *D^{er}zszs*-nek olvasni] *p^ap^ap^ap*-nak olvassa, azon az alapon, hogy a feliraton van még egy *p* jel (l. az ábrát), mely át van húzva egy függőleges vonással (e függőleges vonal talán a felirat keretéhez tartozik). Az *apa-pop* > *apa-pap* szerinte az *esperes* szó megfelelője, ugyanis az *esperes* < *es-përëst* szó eredeti jelentése 'atya-pap'; meglepő azután, hogy Ders archidiaconus (= *esperes*) és Nicolaus magister, kik testvérek, 1274-ben együtt szerepelnek egy oklevélben, mint akik Gyulafehérvár környékén nyertek birtokot. Ők volnának tehát esetleg a derzsi templom alapítói, s ezt erősíteni látszik az is, hogy Derzstől vagy „Derzsfalvától“ 10 kilométerre van egy Miklósfalva nevű helység.) A derzsi tégl a és felirata (e szerint) Árpád-kori (volna. PAIS olvasatának és magyarázatának helyessége nem lehetetlen. A mutatkozó egyezések lehetnek a véletlen művei, de mindenesetre feltűnőek s a derzsi tégl a és felirat kora a nikolsburgi ábéce előkerülése után az 1500 előtti időre — akár századokkal előbbre — tehető. Ha egy Árpád-kori latinbetűs emlékből előkerülne az *apa-pop*

kifejezés, PAIS magyarázatának helyességét aligha lehetne kétségbevonni.

¹ JAKUBOVICH EMIL: MNy. XXVIII (1932), 264—74. — ² MNy. XXVIII (1932), 274—77.

5.) A magyar rovásírás legterjedelmesebb és legnevezetesebb emléke egy rovásírásos naptár, amely nem maradt meg ugyan eredetiben, de amelyet MARSIGLI, a kiváló olasz tudós, ki 1690 körül Erdélyben hadi szolgálatban állt, Bolognában megőrződött feljegyzéseiben részletesen leírt. (A meglehetősen terjedelmes rovásírásos naptár betűformái és egyéb sajátosságai (l. 16. § skk.) arra utalnak, hogy itt a magyar rovásírás egy igen régi és igen fontos emlékével van dolgunk.) A naptár a XV. század utolsó évtizedeiből származik; fiatalabb nem lehet, mert írástörténeti okokból határozottan az alább tárgyalandó csikszentmihályi (1501) és konstantinápolyi (1515) emlékek elé kell helyezni; nem lehet azonban régibb sem, mert fel van benne jegyezve Sienai Szent Bernát napja (máj. 20), Bernátot pedig csak az 1450. évben avatták szentté.¹

A székely rovásírásos naptár MARSIGLITŐL származó leírását először GIOVANNI FANTUZZI említi „Memorie della vita del generale Co: Luigi Ferdinando Marsigli“ (Bologna, 1770, 109. l.) c. művében. VERESS ENDRE 1906-ban, a Magyar Könyvszemle 126. lapján azt közölte, hogy megtalálta MARSIGLINAK idevonatkozó feljegyzéseit (Bologna, Egyetemi Könyvtár, MARSIGLI iratai, 54. kötet, Manuscritti diversi IV, 99). 1913-ban SEBESTYÉN a kéziratot lefényképeztette és kiadta facsimile-másolatban a MRHE-ben, bőséges magyarázatokkal.)

MARSIGLI előtt egy fára rovott, a nem mozgó [így] ünnepeket és a névnapokat feltüntető naptár volt. (Ezt a naptárt kilenc levélen írta le, amelyek a kéziratban 669—686 számozással vannak ellátva. A 669. lapon MARSIGLI kézírásában a következő sorokat olvashatjuk: „Raccolta della lingua, che si praticava dalli Sciti, abitanti della Sicilia ne' tempi antichi, scolpita in un legno, che [serviva di Ca: törölve] esprimeva il Calendario delle feste mobili [így]; per uso di quei primi, convertiti alla fede Catolica, e da me dall istesso legno raccolta, e mandata al mio gabinetto in Italia, quando serravo li passi della Transilvania.“ (A régi időkben a Székelyföldön lakó szkythák által használt nyelv mutatója, fára róva, mely jelezte a mozgó ünnepek naptárát, azoknak a használatára, kik először tértek át a katolikus hitre s melyet én lejegyeztem arról a fáról és elküldtem a gyűjteményembe Olaszországba, mikor elzártam Erdély szorosait.)

A 671. lapon a rovásírás abécéjét látjuk a betűk latin átírásával. (L. II. melléklet.) Az abéce harmincnyolc jelből áll, ebből harmincegy egyszerű, hét összetett. A latinbetűs átírásban a nazálisok, liquidák és némely spiránsok (*f, l, m, n, r, s*) jelei segédmagánhangzó nélkül, az explozívák és némely más mássalhangzók (*b, c, d* stb.) jelei pedig segédmagánhangzóval (*eb, ec, ed* stb.) vannak átírva (vö. pl. az olasz abécében: *effe, elle, emme*, ellenben *bi, ci, di* stb.); az *ny* mellett az átírásban *onj* áll; ez talán elvonás a szövegből, vö. *aszony*, III. melléklet.

A 673, 675, 677, 683. lapokon a szentek és az ünnepek nevei vannak felsorolva úgy, amint a naptárban egymás után következnek (673: január 1-től, 675: július 13-tól, 677: szeptember 14-től, 683: április 4-től); a nevek felett pontokat találunk, amelyek azt jelölik, hogy hány nap választja el az illető szent napját a következő szent napjától. Minden lapon két sor van rovásírással írva; a rovásírásos sorok alatt — mindegyik alatt közvetlenül — egy másik sor található ügyetlen magyar átírással, azután egy harmadik sor következik, amely a latin magyarázatot tartalmazza. A feljegyzések rovatai előre meg vannak rajzolva.

A 679, 681, 685. lapokon nevek és egyéb feljegyzések találhatók a bibliai történetből átírással és fordítással, éppen úgy, mint a naptári részben. A 681. lapon majdnem két teljes sor rovásírás található, de mindössze három szó van átírva és lefordítva; ez a lap nagyon hibásan van írva és nem mindenütt világos; az átírt és lefordított három szó kivételével mind a két sor át van húzva, de a betűk mégis olvashatók. A 685. lapon csupán két név van.

A 669—70. és 671—72. lapok kivételével mindenik lap hátsó oldalán egy-egy rövid feljegyzés olvasható; 674: Nella prima faccia del Bastone („a bot első oldalán“); 676: Nella seconda faccia; 678: Nella seconda faccia [így]; 680: Fan[n]o la tertia faccia („ez a harmadik oldal“); 682: Quarta faccia; 684: Nella prima faccia del Bastone; 686: Fanno la tertia faccia. Ezeknek a feljegyzéseknek az alapján megállapítható, hogy a naptár első és második része a rovásbot egy oldalán, a harmadik és negyedik része pedig egy másik oldalán volt található. A harmadik oldalon a bibliai történetből való nevek voltak, a negyediken pedig vegyes feljegyzések és talán az abéce.

A székely rovásnaptárral kapcsolatban több filológiai kérdés vár még megoldásra. Amint említettem, vannak olyan részei, amelyeket idáig nem sikerült elolvasni. Az emlék leírása nem MARSIGLI kezétől származik, sőt még csak nem is egy kéztől. Ki segített MARSIGLINAK a megfejtésnél? A segítség nem volt egészen járatlan a székely írás

értelmezésében, de nagyon sajátságos hibákat követett el. Így pl. a latin átírásban a mássalhangzók jelei elé egy felesleges *e*-t függesztett, pl. *püsp^ök* (685) helyett *epüsepöek*-et írt (a magyarázatot l. 17. §: TELEGGDI a mássalhangzó-jelek olvasásáról). A kéziratban sajátságos kiegészítések és javítások észlelhetők, amint a facsimiléből látszik, egy második (harmadik?) kéztől. Ezeknek a bejegyzéseknek a szerzője az írást későbbi fejlődési fokán ismerte; a rovásnaptárban például *tiz^enk(z)e ap^ost^ol^ok* (helyesen: *tizenkét apostolok*) volt olvasható; ezt a hibás bejegyzést a javító *tizenkét apastalok*-ra javította ki, ligaturák nélkül és az összes magánhangzók feltüntetésével (675. l.). Végül a rovásnaptár magyar nyelvi anyaga még nem részesült a szükséges filológiai vizsgálatban.

Marsigli ábécéjét II., másolatának egy lapját (673) III. mellékletünkön mutatjuk be.

¹ SEBESTYÉN, MRHE. 56. ERNYEY (Századok, LI [1917, 172] az emléket a XVI. század közepére teszi.

6. 1501-ből származik a magyar rovásírásnak egy másik emléke, a csíkszentmihályi templom felirata.¹ (Csíkszentmihály egy kis falu Csík megyében, körülbelül tizennégy kilométer távolságban Csík-Szeredától északra.) Maga a felirat nem maradt fenn, csupán másolata. (SZILÁGYI SÁMUEL-től az 1749. évből, amelyet Budapesten a Ráday-könyvtárban őriznek. Ezt a másolatot többször leírták és kiadták; először DEZSERICZKY „De initiis ac majoribus Hungarorum“ (1753) c. művében jelent meg. A felirat abban az időben, amelyben a másolat keletkezett, nem volt egészen sértetlen állapotban; a második szó: *szü^let^tét^l* 'születésétől' egészen el volt torzítva (*sz* + *ü* helyett *m*, *l* helyett *g*, *t* helyett elválasztó pontok, *ü* helyett *gy*, *l* helyett *g* volt írva), a harmadik szó *fogván* '-tól, óta' *fo gván* alakban volt írva. Általában azonban a felirat világosan értelmezhető. Azt a feltevést, hogy ez a felirat a tizennyolcadik század közepéről va'ó hamisítvány, írástörténeti okokból el kell utasítani. Az *i* betű a *csinált^áq* szóban ebben a formában csak a rovásnaptárban fordul elő, a XVII. században és később ismeretlen; az *ly*, *ty*, *ö* jelei a régi formákat mutatják; a pontok mint a szavak elválasztói (l. 16. §) szintén régi elemei a székely írásnak és későbbi időkben nem használatosak.)

A felirat [(képmását l. II. mell. és KCsA. II, 434)] következőképpen olvasandó: *urn^aq szü^let^tét^l fogván írⁿaq e^zerötszáz^{gy} e^szt^endöb^e; Máty^{ás}, János, E^st^yán kovács csinált^áq; Mátyás^mst^er, G^erg^{ely} m^est^ercsinált^áq.*

Egy a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban található, 1751-ből való kéziratban ennek a feliratnak egy olyan másolatát látjuk, amely még a — pontokkal elválasztott — *g. q. a. s. j. f. f. lt. a* betűket tartalmazza. SZABÓ KÁROLY szerint ezek a betűk annyit jelentenek mint „Éljás csinálta“. Mivel azonban a marosvásárhelyi másolat SZILÁGYI SÁMUEL leírására megy vissza, utóbbiban azonban ezek a betűk nem fordulnak elő, ezt a tulajdonképpen értelmetlen függeléket, mint későbbi hozzátoldást, el kell vetni.

¹ Nem a csikszentmiklósi templomé, mint eddig tévesen tartották. L. cikkemet: KCSA. II, 434—36.

7. A csikszentmihályi felirat keletkezése után tizennégy esztendővel Konstantinápolyban egy másik felirat készült magyar rovásírással.

Bélai Barnabást, II. Ulászló király követét, Szelim szultán hét esztendeig (1512—1519) visszatartotta. 1515-ben a követségnek egy tagja, KETB(j)I SZÉKELY TAMÁS az Elcsi-hán, vagyis a „Követek háza“ istállójának külső falára, egy alul levő kőbe a következő feliratot véste (képmását I. II. mell. és SEBESTYÉN, MRHE. XI. mell.) *e²ér öcáz tiz²nöt eszt^endöben irt^áq eszt; László király öt k²vetét váratt^áq it²; Bilaji Barlabás k²tő eszt^end^ejik it valt; n^em tön császár . . . ; K^eeti Sz²k² Tamás irtán¹ eszt; Sz^el²mbök² császár it² t^e b^en³ száz jóval.⁴*

Ez a felirat nem maradt fenn, az Elcsi-hán 1865-ben leégett. A tudomány számára HANS DERNSCHWAM mentette meg, aki 1553-ban mint VAN BUSBECQ kísérelője, részt vett Ferdinándnak Szulejmánhoz küldött követségében. A DERNSCHWAM naplójában levő feliratot a Fuggerek családi levéltárában BABINGER FERENC fedezte fel 1913-ban. A felirat másolatát BABINGER elküldte THOMSEN VILMOSNAK, aki megállapította, hogy a magyar rovásírás egy emlékével van dolgunk. A felirat legnagyobb részét THOMSEN el is olvasta.

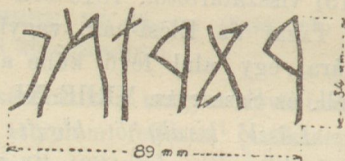
A konstantinápolyi feliratnak feltűnő sajátága, hogy benne mind az egyes betűk, mind pedig a sorok a többi emlékekkel ellentétben balról jobbra mennek, tehát mintegy tükörképet ad. Bizonyos azonban, hogy ennek a sajátosságnak nincs írástörténeti jelentősége. (Táblázatunkon a világosság kedvéért a felirat betűit fordított alakban adjuk). Valószínű, hogy ennek a fordított írásiránynak az az oka, hogy SZÉKELY TAMÁS a felirat elolvasásának megnehezítésére törekedett. Hogy rendesen nem így írt, bizonyítja az a körülmény, hogy hat esetben megtartotta a betűk szokásos irányát, tehát az írásirányra vonatkozó elvét nem tudta következetesen keresztülvinni.

DERNSCHWAM másolata nem kifogástalan, talán az eredetije sem

volt mindenütt világosan olvasható, — bár DERNSCHWAM hangoztatta, hogy a felirat „gar woll leslich.“⁵

¹ PAIS DEZSÓ olvasata. — ² ZSINKA FERENC olvasata. I. Szelim szultánt *Szelim beg*-nek is hívták. Vö. MYECHOW, Tractatus de duabus Sarmatiis (1517), Lib. I, folio D. III. „Baissetus . . . Dum autem senuisset et filius ipsius Selim-Szabeg [sza = šāh] quem nostri homines *Selembeg* vocant imperium sub eo arripuit . . . Decimus rex thurcorum Zelembeg modernus surrepto imperio . . .”. JAKUBOVICH EMIL közlése. — ³ PAIS DEZSÓ olvasata. — ⁴ Helyénvalónak tartom ennek a feliratnak átírásában a zárt *ē*-t megkülönböztetni, mivel felmerült az a gondolat, hogy e felirat *ö*-jelét *ē*-nek kell olvasni, ami véleményem szerint kevésbé valószínű. — ⁵ BABINGER: Ungarische Rundschau, III, 1914.

8. A magyar rovásírás egy másik, újabban felfedezett emléke a bögözi felirat. Bögöz egy kis falu Udvarhely megyében, körülbelül

1. ábra. A bögözi felirat.

tíz kilométerre Székely-Udvarhelytől délnyugatra. A helység tizennegyedik században épített gótikus temploma a tizenhatodik század második felében a protestánsok birtokába jutott, akik a templom freskóit vakolattal bevonták és bemeszelték. Ezek a freskók csak újabb időben kerültek ismét elő, és SZIGETHY BÉLA észrevette, hogy a freskók egy 1480–1530 körül megújított részében a Krisztus képét keretező mandorla bal alsó részén az 1. ábrán bemutatott, téglavörös krétával írt felirat olvasható.

Ezt a feliratot SZIGETHY *Atyai* ^E*stán*-nak olvasta. Egy *Atyha* vagy *Atya* nevű helység Udvarhely megyében körülbelül 25 kilométerre északészaknyugatra fekszik Székely-Udvarhelytől és egy *Atyai* (Balási) Istvánt Udvarhelyt említenek 1536-ban. Mindez feltűnően egyezik, s ezek alapján a feliratot 1530 tájára tehetjük.

Mások *Atya-Ist^en*-nek olvasták a feliratot, de ez az olvasat nem fogadható el már csak azért sem, mert Krisztus képéhez nem írhatták azt, hogy *Atya-Isten*. Az *atya* a feliratban nem feltétlenül külön szó; közte és a következő rész között nem sokkal nagyobb a távolság, mint az *atya* szóban az *a* és a *ty* között. A második utolsó jel-

ben ki van írva egy *á* és pedig alighanem fordítva, mint a MARSIGLI emlékben a 677. és 683. lapokon az *Albert* névben (l. 4. ábra); az idézett második példa azt is bizonyítja, hogy ligatúrákban a jelek sorrendjét nem kell szigorúan venni. Az *Alyai* név után következő két jel tehát *Están*-nak olvasható, illetőleg annak olvasandó.¹

¹ SZIGETHY BÉLA: Erdélyi Múzeum, XXXV (1930, Új f. I), 368—69; JAKUBOVICH EMIL: MNy. XXVII, 81—84; ECKHARDT SÁNDOR: KCsA. II, 378.

9.) A templomi feliratok közé tartozik még az enlakai felirat. Enlaka, éppúgy, mint Derzs (és Bögöz), Udvarhely megyében fekszik, Székely-Udvarhelytől mintegy húsz kilométernyire, északnyugati irányban.) A festett felirat a templom famennyezetén van, ahol több latin felirat is található. Az enlakai felirat (melyet 1864-ben báró ORBÁN BALÁZS fedezett fel,) a következő szöveget adja (képmását l. az V. mellékleten): *egy az Isten — Georgyius Musnai d^e Jákó.* (Egy latin felirat is említi Geor[gius] Musnien[is]-t; ebben a feliratban arról van szó, hogy ő volt az, akitől a templom festményei származnak. Egy *Muzsna* nevű helység, melytől nevét nyerte, Udvarhely megyében fekszik, két másik pedig Nagy-Küküllő megyében. *Jákó* helynév ebben a formában Enlaka vidékén nem ismeretes, de a *Jacobus* ~ magyar *Jakab* név *Jakó* ~ *Jákó* formában a székelyeknél gyakran előfordul és olyan helyneveket, amelyek a *Jakab* személynévre mennek vissza, itt is találunk; körülbelül ötven kilométerre Enlakától dél-nyugatnyugatra Kis-Küküllő megyében fekszik *Gyákos* ~ *Gyakos* ~ *Gyak* ~ *Gyák* ~ *Jakabfája* ~ német *Jakobsdorf* és majdnem ugyanakkora távolságban Nagy-Küküllő megyében *Jakabfalva* ~ német *Jakobsdorf*.¹ A *d^e Jákó* olvasat azonban biztosítottak nem tekinthető. (Régebben többféleképpen olvasták, de ezek a régi olvasási kísérletek mind elfogadhatatlanok. A fenti olvasat TAR MIHÁLYTÓL származik.)

Az említett latin nyelvű felirat, amely MUSNAI nevét tartalmazza, 1668-ból van keltezve; ugyanebből az évből kell tehát keltezni az enlakai rovásírásos feliratot is.

¹ PAIS D. közlése.

10. A magyar rovásírásnak még három emlékével kell foglalkoznunk. Ezek az emlékek egységes csoportot alkotnak, mert mind tudósoknak a feljegyzései.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN († 1612) két alkalommal használta a magyar rovásírást. Egyszer egy 1587-ből származó feljegyzésben, melyben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem anyjáról csupán néhány szóból

álló, sértő nyilatkozatot írt le, egy másik alkalommal pedig 1604-ben, egy rövid, latinul írt „In Rodolfum Caesarem“ című költeményben, melyben a cím és a császár uralkodását gyalázó kifejezések magyar rovásírással vannak írva. Ez a két feljegyzés írástörténeti szempontból kevéssé jelentős, bár jelentéktelennek sem mondható; SZAMOSKÖZY betűformáit a táblázatban tüntetjük fel, a magyar rovásírással szembevetve egyéb feljegyzéseit pedig alkalmilag megemlítjük.¹

¹ SZAMOSKÖZY feljegyzéseinek facsimiléje és magyarázata SEBESTYÉNNÉL, MRHE. XII. tábla és 89–90. l.

11. Az az emlék, mellyel a következőkben foglalkozunk, rövid, rendszeres bevezetés a magyar rovásírás ismeretébe, mely a különben ismeretlen TELEGDI JÁNOSTÓL származik 1598-ból. A mű talán nyomtatásban is megjelent, de nyomtatott példánya ismeretlen.¹ Több másolata maradt ránk (a fogarasi 1671-ből, a giesseni 1709—14-ből, a hamburgi, a marosvásárhelyi stb.), melyek közül legértékesebb a fogarasi és a giesseni.² A giesseni másolat hat lapból áll és SEBESTYÉN adta ki facsimilében a MRHE-ben. A fogarasi másolat egy lapját IV. mellékletünkön mutatjuk be, a giesseni másolat egy részét a 3. ábrán. TELEGDI még egy két lapra terjedő levelet is közöl a székely írásról BARANYAI DECSI JÁNOSTÓL, a marosvásárhelyi református főiskola tanárától. A munka címe: „Rudimenta priscae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa“. Közli a magyar rovásírás ábécéjét, majd a betűk kiejtését és az írás szabályait tárgyalja, az akkori grammatikákban szokásos módszer szerint; magyarázza azt is, hogy a magyar rovásírás a magyar hangok jelölésében egyszerűbb eljárást követ, mint a latin írás; mutatványul közli a Miatyánkot és a Hiszekegyet magyar rovásírással.

Ez a kissé zavaros, de mégis fontos értekezés a magyar rovásírásról sajnos nem kifogástalan másolatokban maradt reánk. Különösen hangsúlyozni kell azonkívül, hogy a Rudimenta az írás egy későbbi fejlődésfokát mutatja. Azt, hogy tulajdonképpen rovásírásról van szó, TELEGDI nem is említi.

TELEGDI betűinek eredeti alakját nem ismerjük, csupán a másolatok alapján rekonstruálhatjuk. E munkában elsősorban a giesseni másolatot kell figyelembe vennünk, melynek betűalakjai általában egyszerűbbek és közelebb vannak az eredeti alakokhoz. A másolatokban a tollal írás technikája annyira érvényesül, hogy számos alaknak egyáltalában nem tulajdoníthatunk fontosságot. Lehet, hogy így volt ez már az eredetiben is.

TELEGGI Rudimentája nyomán a XVII. és a XVIII. században számos rovásírásos feljegyzés keletkezett, többnyire az ábécé leírása, de ezek kevésbé értékesek.

¹ JAKUBOVICH: MNy. XXVIII (1932), 273–74. — ² A fogarásiról JAKUBOVICH EMIL: MNy. XXXI (1935).

12. A XVII. századból származó abécék között mégis találunk egy olyan abécét, amely nem TELEGGI művére, hanem egy ismeretlen régi abécére megy vissza és amely bizonyos egyezéseket mutat a rovásnaptár és a konstantinápolyi felirat abécéjével. Ezt az abécét KÁJONI JÁNOS ferencrendi szerzetes jegyezte fel 1673-ban. (L. 2. ábra; másolata a Magyar Nemzeti Múzeumban.) KÁJONI még egy másik abécét is feljegyzett, ez azonban TELEGGI művére megy vissza.

Nem egészen világos KÁJONI három utolsó jele, melyek alatt nincs értelmezés. Az első alighanem a *zs*, a második valószínűleg a *ty* jele, a harmadik pedig — mint az emlék negyedik rovásírásos sora mutatja — a *nap* betűcsoport ligatúrája, valószínűleg erősen elferdítve. (L. 2. ábra.)

13. Az írás betűformái, úgy amint az egyes emlékekben megjelenének, a VI. és VII. mellékletünkön vannak feltüntetve.¹

A magyar rovásírás jeleinek esetleges neveit nem ismerjük. Csak azt tudjuk, hogy bizonyos betűknek külön neve volt. (L. „capita dictionum“, 18. §.)

A jelek ősi sorrendje szintén ismeretlen. A nikolsburgi ábécé és a MARSIGLI-emlék abécéje nagyjában már a latin ábécé sorrendjében közli a betűket. Hogy ez a sorrend mikor keletkezett, azt nem tudhatjuk.

A betűk általában mind egyenlő nagyságúak. Kivétel az *r*-nek három kis alakja (MARSIGLINál és TELEGGINél) és a *k* jele, mely egyes emlékekben feltűnően kicsi. Kivétel KÁJONI nagy *t* jele, ez alighanem későbbi fejlemény, melynek nincs jelentősége. De régebben is voltak a rendes nagyságúaknál nagyobb jelek, és pedig a ligatúráknál. (L. 18. §.)

Szólnunk kell még néhány szót két jel alakjának és jelentésének megállapításáról. (A többi jeleknél részint eleget mondanak az ábrák, részint — amennyiben szükséges volt — tárgyaltuk őket az egyes emlékek filológiai vizsgálatánál.)

A *q* jeléről² több helyen azt olvassuk az irodalomban, hogy a szóvégi *k* jelölésére szolgált. Ez a megállapítás helyesbítésre szorul.

A nikolsburgi ábécében és MARSIGLI ábécéjében e jel *ak* jelentésben szerepel. A MARSIGLI-emlékben az ábécén kívül a $J^{aq}b$ névben fordul elő; a csikszentmihályi feliratban négyszer, szóvégi $-^aq$, $-^aq$, aq jelölésében. (Ez okozta a fenti tévedést; a csikszentmihályi felirat sokáig mint a magyar rovásírás legfontosabb emléke szerepelt.) A konstantinápolyi feliratban kétszer fordul elő szóvégi $-^aq$ jelzésében. (Szóközépi *ak*, *ák* e két utóbbi emlékben nem fordul elő.) TELEGGI azt mondja róla,³ hogy *ka* szótag jelzésére is használatos s az *adnak*, *akor* és *kalmár* szavakkal szemlélteti a használatát.⁴ TELEGGI előadása nem ellenőrizhető, de az bizonyos, hogy a *q* jelet szó belsejében is használták. Figyelembe veendő, hogy a MARSIGLI-emlék a *k^arács^on* szót nem írja ezzel a betűvel.

A másik jel, melyről szólni kell, az *è* jele. Az *è* jelet LIGETI LAJOS mutatta ki.⁵ Ez a jel éppen olyan, mint a *h* jele, és régebben mindenütt, ahol előfordult, a rovásnaptárban, a csikszentmihályi feliratban, TELEGGINÉL, íráshibának magyarázták. De lehetetlen íráshibát feltennünk, oly sokszor fordul elő ez a betű. (Azonkívül pontosan egyezik a jéniszjeji türk ábéce zárt *e* jelével.) A MARSIGLI-emlék 673. lapján az első sorban jól látható az *Incè* szóban (l. III. mell.); a csikszentmihályi felirat első sorában az *ész^endöbè* szóban található (l. II. mell.); TELEGGINÉL sokszor előfordul (*mènyegben*, *szentellessék*, *èllènk* stb.). Valaha a magyarban is a zárt *è* hangot jelezhetette.

¹ A formák megállapításánál arra törekedtem, hogy minden lényegest figyelembe vegyek és minden esetleges vonást elhagyjak. A döntés bizonyos esetekben nem volt könnyű. Ezek az alakok természetesen csupán segéd-eszközök az összehasonlításra; a valóságos alakokat az emlékek mutatják. —

² A rovásírás szóbanforgó betűjét, melyet a másik *k* jeltől az átírásban is meg akarok különböztetni, praktikus szempontból írom át *q*-val, jelezhetnék akármilyen más *k*-féle jellel is. Ugyanígy önkényesen választottam a LIGETI által felfedezett második *e* betű jelölésére az *è* jelet (l. itt). — ³ SEBESTYÉN, MRHE. 101. — ⁴ Vö. NÉMETH: NyK. XLV (1917), 26—27. — ⁵ MNy. XXI (1925), 50 skk.

14. Ez az írás eredetileg rovásírás, amit a történeti feljegyzések és a nikolsburgi ábéce betűalakjai világosan bizonyítanak. A nikolsburgi ábécének felírásában azt olvassuk, hogy ezt az írást a székelyek fába rójják. THURÓCZI JÁNOS (1470—80) azt mondja, hogy a székelyek „szkytha“ írásukat nem papírra írják, hanem rovásbotokba vésik be. Ugyanerről értesít OLÁH MIKLÓS. VERANCICS ANTAL, aki alaposan ismerte Erdély viszonyait, megjegyzi még, hogy a székely rovásbotok négy-szegletűek. (L. fennebb, 2. §.) MARSIGLI naptára is négyszegletű rovásbotról van lemásolva.

Alphabetum Siculicum.

<p>W Y 7 I E 9 C B A O T X # 0 X + ↑ X A u n s r p o n l k i h g f e d c b a</p>	<p>X X X X S B . . ö . ü . z .</p>	<p>Uyec tsu x e h y l l l l e o v g t x i x i x o o e b b e c</p>
---	---	---

*Isten dűsöettségét mind öröké! Amen.
Kaprol. napra hirdetessék az ő nevé. Amen*

2. ábra. KÁROLYI régi ábécéje.

A rovás technikájának ismeretéhez SZAMOSKÖZY ISTVÁN szolgálat (további) részleteket; elmondja, hogy a székeleyek írásukat „nem mindig tintával írják, hanem a szorosán egymás után következő betűket a kés hegyével, mint valami stylus-sal röjják hosszúkás fadarabokra és négyszegletűvé faragott botocskákra.“ (Itaque non scriptorio semper atramento, sed particulis oblongis fustellisque in quadrum dolatis, cultelli cuspidē veluti stylo literas confertim haerentes insculpunt.)¹ Tehát az írást tintával is írták.

Az írás rovásírás jellegét a betűk alakja is mutatja: nagyon sok ferde vonalat találunk benne; a vízszintes vonalak ellenben, amelyek a fa rostjaival egy irányban haladván, könnyen rosszul sikerülnek, a ritkaságok közé tartoznak. A vízszintes vonalakat a többi rovásírások (pl. rúnák, türk írás, nagyszentmiklósi kincs feliratai) is lehetőleg kerülik. A rovásnaptár ábécéjében csak három betűben találunk vízszintes vonalat (*a*, *f*, *ü*), a többi ábécében azonban ezek ferde alakban is előfordulnak.

Legszebben megőrizte a rovásírás-jelleget a nikolsburgi ábéce (I. I. mell.). Egyetlen víz-szintes vonás sincs benne. Azok a betűk, melyek a többi, későbbi ábécében kereknek, formájuk lényegét egy O-féle jel alkotja, a nikolsburgi ábécében alul és felül mindig szegletesek, ugyanúgy, mint a nagyszentmiklósi kincs besenyő írásának hasonló jellegű betűi (∩, ⊙, δ); mondani is felesleges, hogy ez a rovás technikájának természetes következménye. Különös figyelmet érdemelnek a nikolsburgi ábécében az ékalakú rövid ferde vonalak. Egyes betűk rajzán jól látszik, hogy ezt három vágással csinálta a rovó; először rótt két vonást, melynek egyik vége egy pontban összeért, másik két vége egy-két milliméter távolságra elállt egymástól, azután a két elálló véget lezárta egy szúrással. Érdekes, hogy ezek a vonások, mikor két egymással párhuzamos hosszú vonalat kötnek össze (így a *cs*, *ncs*, *r*, *z* és *zt* jegyében) csak a jobboldali hosszú vonallal érintkeznek, a baloldali hosszú vonalat nem érik el. Nem érintkeznek e vonalak a *k* jegyében sem, mely négy ilyen vonalból áll. Ez is alighanem azért van, hogy a rovás tisztább, világosabb legyen, hogy az egyik vonás rovása — ha nem feltétlenül szükséges — ne zavarja a már kivágott másik vonalat. Azonban aligha lehetne már ezzel magyarázni azt, hogy az *ncs* és *ngy* jelében az *n* a *cs*-vel, illetőleg a *gy*-vel nem tökéletesen érintkezik, sem azt, hogy a *gy* jelében a függőleges hosszú vonás hiányzik.

¹ STEPHANUS ZAMOSIUS, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Padua, 1593, 13b 14a.

15.) Az írás jobbról balra halad, mint a türk és besenyő írásban és egyéb rokon írásfajokban. (Ez VERANCICS feljegyzésében is ki van emelve. Kivétel a konstantinápolyi felirat. (L. 7. §.) A sorok felülről lefelé következnek; hogy a sorok miképpen helyezkedtek el a rovásboton, nem tudjuk. (Mikor SZAMOSKÖZY azt állítja,¹ hogy a székely írás jelei felülről lefelé haladnak [„ea enim non ultro citroque, uti Graeca et Hebraea, sed initium a summo faciens, horsum se capessit, literis deorsum tendentibus“], akkor bizonyosan olyan rovásbot van a szemé előtt, amelynek egy oldalán csak egy sor volt. Megjegyzendő, hogy SZAMOSKÖZY a magyar rovásírásnak ezt a sorvezetését egy Florencben látott kínai könyv sorvezetésével hasonlítja össze.)

¹ Analecta lapidum vetustorum, 13b.

16. Az egyes szók elválasztására pontokat használtak. VERANCICS említi, hogy a székelyek írásukhoz bizonyos pontokat tesznek hozzá („punctis quibusdam additis“). A rovásnaptárban rendszeren egy pontot sem találunk, valószínűleg azért, mivel az egyes szavak másolata előre megrajzolt rovatokba van beosztva; itt tehát a szavak elkülönítésének semmi értelme sem lett volna. A 681. lapon azonban egy sajtáságos sorban, amely a rovásírásos magyar szöveget átírás és latin fordítás nélkül igen hibásan leírva adja, a következő helyet találjuk: „hál^lta-g^syunk^{is}en^{nek}: ^hogyag(=d)ta: to(=ke)gy^el^mcség átal“; itt tehát kétszer két egymásfölött fekvő pontot látunk, mint szóelválasztót. A csikszentmihályi feliratban a szavakat négy ilyen pont választja el egymástól, a konstantinápolyi feliratban viszont csak egy pont, mely a sor közepén fekszik. (Ez a pont, legalább is DERNSCHWAM másolatában, többször el van hagyva.) TELEGGI Rudimentájában többször látható középen fekvő pont, illetve kettőspont, mint mondatválasztó.

A magyar írásban, éppen úgy, mint a türk és besenyő feliratokban, néha két vagy több szó is egybe van írva: ^ez^röt — száz^egy, mátyásm^est^r, g^erg^elym^est^rrcsináltáq (a csikszentmihályi feliratban); irt^áq^esz^t, százlóval (a konstantinápolyi feliratban).

17. A magyar rovásírás a magánhangzókat — kivéve a szóvégeket, éppúgy, mint a türk írásban — nem mindig jelöli, ebben az eljárásában bizonyos szabályosságot lehet megfigyelni.

A derzsi felirat az *a* és *i* hangokat nem jelöli, jelöli a hosszú ó-t: Mⁱklós d^rzsi p^ap (az *i* mint szóvégi hang jelölendő s az illető ligatúrába beleolvasható).

A rovásnaptárban az *e*, *é* hangok rendszerint nincsenek jelölve:

Gérgely (673), *Férenc* (683), *Benedek* (683), *Demeter* (677), *Erzsébet* (683), *Estván* (675) stb.; néha mégis jelölve vannak: *Péter* (673; *Péter*, 675), *Ilyés* (675), *Ierikó* (679), *Ieruzsálem* (679), *Egítom* (679), *Erodés* (679), *Ierom's* (677). Legtöbbször jelöletlen a rövid *a* is: *Szániszló* (681), *-bán* (679), *Karácson* (673, 677), *Balázs* (673), *Jaqab* (675, 683), *Barabás* (683); *asszony* (passim), *Tamas* (677, kétszer); jelölve: *Kalifás* (685), *Galilia* (679), *Margita* (675), *Annaasszony* (675), *Bortalan* (675), *Albert* (677), *Aprószentek* (677, az *a* — úgy látszik — későbbi betoldás); a hosszú *á* mindig jelölve van: *Küskarácson* (673), *Pál* (673), *Fabián* (673), *János* (673) stb. Hosszú *i* a rovásnaptárban nem fordul elő, a rövid *i* hangot rendszeren jelölik: *Szániszló* (681), *Ierikó* (679), *Fabián* (673), *Julia* (673), *Ilona* (683) stb.; néha nem jelölik: *Bálint* (673), *Filip* (683), *Lőrinc* (675). A hosszú *ó* hangot jelölik: *Bódogasszony* (passim), *Aprószentek* (677); a rövid *o* hol jelölve van, hol jelöletlen, különösen a második és a harmadik szótagban: *Küskarácson* (673), *Kolozs* (673), *Márkos* (683), *János* (683), *Ilona* (683), *Orbán* (683). Az *ö* csak a *Bötlén* (679) szóban van megjelölve; egyébként: *gyümölcs* (681), *püspök* (685), *György* (683); a hosszú *ő* a *Lőrinc* szóban (675) ki van írva. Az *u* hang (a *Ieruzsálem* 679, *Ur színe* 675, *Lukács* 677, *Luca* 677 szavakban) jelölve van; ugyanígy az *ü*: *gyümölcs* (681), *püspök* (685), *Küskarácson* (673). Szó végén a magánhangzók mindig jelölve vannak.

A derzsi felirat és a rovásnaptár magánhangzójelölésének módjában tehát bizonyos szabályosságot nem lehet tagadni. Ebben a tekintetben ezek az emlékek régi állapotot tükröznek vissza. Azok a szabályok, amelyeket ezekben megállapíthatunk, a XVI. század folyamán — azt hiszem, hogy a latinbetűs írás befolyására — sajátos változáson mennek keresztül. Az a szabály, hogy nem szükséges az összes magánhangzókat jelölni, egy ideig még érvényben marad, lassanként azonban az *e* kivételével általában jelölik a magánhangzókat, végül pedig az *e* hangot is jelölik, tehát az összes magánhangzókat, éppen úgy, mint a latin írásban. A csikszentmihályi feliratban már, az *e* hangot nem számítva, a magánhangzók általában jelölve vannak, csak a *Mátyás* névben marad a második *á* jelöletlen (azonkívül több *a* hang *q* előtt = *ak*, *ka*, I. 13. §). A konstantinápolyi feliratban az *e* és *é* hangok nincsenek jelölve (kivéve természetesen szó végén); néhányszor az *a* is jelöletlen marad és egyszer az *i* is: *Barlabás*, *Tamas*, *Szélmbök*. A rövid bögzői feliratban minden előforduló magánhangzó (*a*, *i*) jelölve van, kivéve az *e* hangot.

TELEGDINÉL már az összes magánhangzók, az *e* is, jelölve vannak.

Meglehetősen terjedelmes feljegyzéseiben csupán két jelöletlen *e* hang fordul elő a *Ferenc esperest parancsolt nekünk* mondatban.¹ Az enklai feliratban hasonlóképpen minden magánhangzó jelölve van egy (két?) *e* kivételével: *egy az isten — Georgyius Musnai de Jágó.*

Mivel a magyar rovásírásban a mássalhangzók jelei minden esetben a jelöletlen *e* hanggal olvashatók, az *e* hangot egyes ábécékben

De Abbræiationibus

Quæ est ratio abbræiationis litterarum apud Finulos?

habent Siculi syllabas quædam breuitatis causâ inventas, cum quam lateribus consonantium vocales inferuntur, ut

go	zi	ga	ca	bo	bi	be	ba	
ro	ri	ra	lo	le	la	ho	he	ha
			za	zo	ze	za		

Sed ita sunt obseruandæ istarum syllabarum, ne regulam collectionis confundant.

OHX YQX X

Primo

Palas

Tales syllabæ plures effingi possunt pro dignitate scriptoris, et tandem vsus docent.

Suntne & alii abbræiationis modi?

Sunt et alie abbræiationes, quoniam duæ consonantes in unum coagmentantur, sere absque vocalibus, quibus tamen dictionibus, vocales addi solent, ut:

nt	it	st	ct	nk	ngi	ng	nd	nes

3. ábra. TELEGDÍ ligaturái. (A giesseni kéziratból.)

az összes mássalhangzókhoz hozzáfűggesztik; TELEGDÍNÉ² az ábéce a következőképpen van értelmezve: *a, eb, ecs, (ecsi), ed, e, ef, egg* stb. Ez a körülmény vezette félre MARSIGLI átíróját, mikor a mássalhangzójeleket gyakran egy felesleges *e*-vel olvasta (mint *epüsepöck*, — *püspök* helyett).

¹ A fogarasi másolatban ezek az *e*-k is ki vannak írva. — ² A giesseni másolatban.

18.) A magyar rovásírásban a betűk — tér-, időnyerés és könnyebbség kedvéért — gyakran össze vannak egymással kötve

(1. 5. és 3. ábra), rendszeren úgy, hogy egy betűnek már meglevő vonalát egy másik betű alkotórészéül használják fel. (L. pl. a *Breda*, *Bódogászony*, *Durattya*, *Julia* szavakat MARSIGLINÁL, a III. mellékleten.) Ezek a ligaturák általában egyéni alkotások, de a legtöbbet mégis általánosan használták. MARSIGLI az abéce mellett néhány ligaturát is bemutat (l. II. mell.), néhányat pedig TELEGDI állított össze (l. 3. ábra). De legtanulságosabbak a nikolsburgi abéce ligaturái.

Helynyerés céljából való kötést mutat pl. az *ncs*, *ngy* jele a nikolsburgi abécében (l. I. mell.), vagy az *nk*, *sk* jele a rovásnaptárban a *sz^enk^erszt*, *Pir^oska* szavakban (l. III. mell.). Néha több mint két betű van összefogva, mint a rovásnaptárban az *Antal* szóban (l. III. mell.), vagy az *Albert* szóban (l. 4. ábra), vagy a derzsi feliratban a *d^erszi* szóban (V. mell.); az utóbbiban a keresztvonalás a *d*-nek, *r*-nek és *i*-nek egyformán alkotórésze. A ligaturákban általában szem előtt tartják a betűk rendjét, a rovásnaptárban azonban (MARSIGLI, 683) a következő esetet látjuk:

= *Albert*; az *r* betű tehát az *albet* jele után van.

4. ábra.

Egybe írt mássalhangzójelek közé magánhangzó rendszeren nem olvasható, de e szabály alól számos kivétel van; ilyen a fent bemutatott *albet* ligatura, ilyen a *b^et* jel az *Erzsébet* névben MARSIGLINÁL (677, l. 5. ábra), az *Antal* ligatura MARSIGLINÁL (673; l. III. mell.), a *d^erszi* ligatura a derzsi feliratban (V. mell.), az *e^zer* ligatura a csík-szentmihályi feliratban (II. mell.).

Vannak deformált ligaturák is, melyek az eredeti betűk szabad alakítása következtében az abéce új elemeinek tekintendők; ilyen pl. az *nt* a nikolsburgi abécében (l. I. mell.), MARSIGLINÁL az abécében (l. II. mell.) és a 673. lapon az *Antal* szóban (l. III. mell.), továbbá TELEGDINÉL (l. SEBES-
TYÉN, MRHE. XVII. mell.: *ant* és itt 6. ábra), *eszt* a konstantinápolyi feliratban (l. II. mell.). Erősen megváltozott ligatura az *nc* jele a nikolsburgi abécében (l. I. mell.); ezzel szemben MARSIGLI és TELEGDI *nc* jele (az előbbi l. a III. mellékleten, az utóbbi a 3. ábrán) a *n* és *c* betűk egyszerű kombinációja. A MARSIGLI-abéce *ck* jelével szemben sajátságos változásokat mutat a nikolsburgi abéce *ck* jele. Ezekből az is látszik, hogy egyazon hangcsoportot különböző ligaturák képviselhe-

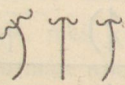

ab	 K	irt	 K	rt	 K
al	 M K	it	 K	si	 M
albat	 M	la	 M	sk	 M
an na	 M	lt	 Cs	sm	 Cs
ar	 K	nc	 N M	sp	 M
art	 Sz	ncs	 N	st	 N
be	 M	nd	 (and) N	 M Cs	
bet	 M	 M Cs K	sta	 B	
bo	 M	ngy	 N	szt	 M K
ck	 N M	nk	 (unk) N	ti	 M K
csi	 Cs	 M	tya	 Cs	
da	 M	nap	 KJ	ul	 M
dej?	 E	nt	 N M	ur	 Cs
derzsi	 D	ontal	 M	va	 Cs Sz
du	 M	os	 D	zer	 Cs
go	 M	rcsi	 Cs	zt	 N

5. ábra. Az emlékekben előforduló ligaturák jegyzéke.

Az N, D, M, Cs, K, B, E, Sz, T, KJ betűk az emlékek nevének rövidítései, vö. pl. a VI. melléklet felírásait. A jegyzék nem tartalmazza TELLEDR ligaturáit (l. 3. ábra), továbbá SzAMOSKÖZY latin szövegének ligaturáit, sem a kétes eseteket, mint a konstantinápolyi feliratnak különben nagyon figyelemre méltó összetett jeleit a *várattéq* szóban.

tik a különféle ábécékben. Ez azzal függ össze, amit már fentebb mondtam, t. i. hogy a ligatúrák lényegileg egyéni alkotások. Sajátságos — más ábécék *nt* jelével szemben — TELEGGI *nt* jele, melyet az *Antal* szóban (SEBESTYÉN, MRHE. XVII. melléklet) használ is.

Figyelmet érdemel a nikolsburgi ábéce *and*, (*aty*?) és *unk* jele. Ezek — úgy látszik — csak *a*, illetve *u* után voltak használatosak; ugyanaz az eset ez, mint amit az egyszerű jeleknél találunk, melyek közt külön betűje van az *ak*, *ák* hangkapcsolatnak. TELEGGI *ant* jele, mely azonos a nikolsburgi ábéce és MARSIGLI *ent* jelével, jelentés tekintetében aligha

NIK. ABC.	MARSIGLI	TELEGGI
 <i>ent</i>	 <i>nt</i>	 <i>ant</i>
 <i>tprus</i>	—	 <i>tpru</i>
 <i>emp</i>	 <i>mb</i>	 <i>amb</i>

6. ábra. A „capita dictionum.“

veendő komolyan, ő maga sem használja. (Vö. pl. az *Antal* szót, SEBESTYÉN, MRHE. XVII. melléklet.)

Voltak — úgy látszik — olyan ligatúrák is, melyek — legalább is amennyiben a rovásbot lapja megengedte — túlhaladták a rendes nagyságot (vö. 13. §). Ilyen pl. az *al* (voltaképen *alb*) jele MARSIGLI 677. lapjának első sorában s valószínűleg az *albt* jele is MARSIGLI 683. lapján. Ilyennek látszik a *tya* ligatura a csíkszentmihályi feliratban, vagy például KAJONI sajátosságos *n^ap* jele.

Egyik-másik ligatúráról külön kell néhány szót szólni. Az *szt* jelében a fővonal dőltnek látszik, de az illető szóban (MARSIGLI 677, első sor: *sz^enk^er^esz*) a szókezdő *sz* jele is dőlt. Viszont ha az *szt* jele nem dőlt, akkor azonos a *t* jelével, vagy azt kell feltennünk, hogy az *sz* jele az *szt* hangcsoport jelzésénél íráshibából kimaradt. A ligatúrák táblázatában az *nt*-nél MARSIGLINAK csak két alakját mutatom be, de megvan e kettő vegyülete is (az ábécében; l. 6. ábra). SZAMOSKÖZY-nél is van *al* ligatura, de ez SEBESTYÉN facsimiléjében nem vehető ki.

A ligaturák gyakran csak a szöveg-összefüggés alapján fejthetők meg; egy *nt + l* ligatura például éppúgy olvasható *Antal*-nak mint *lant*-nak.

Idővel a ligaturák is változnak, éppen úgy, mint a többi jelek; így pl. a *be* ligaturájában TELEGDINÉL a *b* mindkét felső végére egy kis vonás van helyezve (l. a 3. ábrát), viszont a rovásnaptárban a *Bernal* szóban a kis vonás csak baloldalt látható (MARSIGLI, 683); a Rudimenta fogarasi másolatában a *be* rövidítésében a *b* jel baloldali két félszárán van keresztvonás s ilyesmire utal a SZAMOSKÖZY latin szövegében, a *bellis* szóban levő *be* is. Ez természetesen összefügg a ligaturák önkényes alakításának kérdésével is.

A nikolsburgi ábécé és TELEGDI *tprus*, illetve *tpru* betűje egy sajtószerű betűcsoportra, a capita dictionumra hívja fel figyelmünket. Ez a *tpru* jel valami tréfás eleme az írásnak; TELEGDI a következőket mondja róla és még két jelről (rajzukat l. 6. ábra; SEBESTYÉN, MRHE. XVII. melléklet és 103. l.): „Van ezeken kívül még néhány féreghez hasonló szótagiegyük, amelyek nincsenek valódi betűkből összetéve. Ezeket a székelyek a szavak fejének nevezik.“ (Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant.) Hogy mi az a *capita dictionum* ('szavak, mondások fejei'), az egészen homályos és azt sem tudjuk, milyen magyar kifejezés fordítása lehet ez.¹ Ezek eredetileg részint talán egyszerű jelek (*mb*) részint talán ligaturák (*ant*) s csak furcsa alakjuk miatt kerültek egy csoportba „capita dictionum“ néven; érdekes a jelentésük: a *tpru* a bilabialis tremulans jele; az *nt* és az *mp*, *mb* egy nazális és egy homorgán explozíva kapcsolata.

Rejtelmes — legalább egyelőre — a nikolsburgi ábécé *us* jele is.

¹ JARUBOVICH: MNy. XXVIII (1932), 272: „rovásfej“.

19. A magánhangzók nem jelölése és a ligaturák nagyban emeltek a magyar rovásírás gyakorlati használhatóságát. Már BONFINI említi, hogy a székelyek írásukban „paucis notis multa sensa comprehendunt.“ „In ihrer Schrift haben [die Székler] eigene Charactere, von denen einige ein ganzes Wort oder einen Satz bedeuten“, mondja VEIT GAILEL. Hasonló értelemben nyilatkozik VERANCICS („... lineamque a dextra in sinistram . . . ducunt, quarum una seu ad summum duae . . . plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae“) és SZAMOSKÖZY („... literis deorsum tendentibus, ac tam subtili complexione implicatis, ut paucissimis multa absolvatur sententia“).¹

Az is bizonyos azonban, hogy a magánhangzók nem jelölése és a ligatúrák alkotásának túlzásba vivése félreértésekre ad alkalmat.² Mindamellett kétségtelen, hogy a félreértések és kétségek inkább a mi számunkra vannak meg, kik a tárgyi körülményeket már hiányosan ismerjük, mint az írást használó régiek számára.

Az írást OLÁH MIKLÓS értesítése szerint főleg levelezésben használták („notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos ac vicinos vice nuntii, epistolae utuntur“). Feliratok is készültek ezzel az írással, reánk azonban, sajnos, csak olyanok maradtak, melyek történeti szempontból jelentéktelenek. Ezenkívül az írást még egyéb célokra is használták, elsősorban megőrzésre szánt feljegyzésekre, mint a rovásnapár esetében is.

¹ L. 15. §. — ² JAKUBOVICH: MNy. XXVIII, 273, vö. 18. §.

20. Hogy az egyes betűk abban az időben, amelyből az emlékek reánk maradtak, miképpen fejlődtek, a mellékelt táblázat mutatja.

A betűalakok fejlődésének történetében két korszakot különböztethetünk meg, a fára rovás és a tollal írás korszakát. E két írásmód használata azonban az illető korszakokban nem kizárólagos.

A rovás eredeti formáját tisztán mutatja a nikolsburgi ábéce (vö. 14. §). A MARSIGLI-féle emlékekben már erős változást látunk és pedig valószínűleg a tollal való írás hatása alatt; úgy gondolom, hogy az ábéce élt papíron is és a papírra írt alakok befolyásolták a rovott alakokat. Az O-formájú betűk MARSIGLINÁL egészen kerekdedek s az *a*, *f*, *q* és *ö* jelében víz-szintes vonást látunk, pedig ezek a rovásnál különös nehézséget okoznak. A többi emlékek ebben a tekintetben mind a MARSIGLI-emlékekhez csatlakoznak, TELEGDINÉL és KÁJONINÁL pedig már egyes betűk egészen alkalmatlanok a rovásra. Ilyen pl. TELEGDINÉL az *a*, az első *d*, a második *i*, a *q*, az *m̄b* jele, de más betűkben is vannak alkalmatlan görbe vonalak, mint pl. az *u*-nál és *zs*-nél; ilyen még KÁJONINÁL a *b*, *e*, *o* és *ö* jele.

Jól megfigyelhető a fejlődés az *e* jelénél. Ez a nikolsburgi ábécében (és SZAMOSKÖZYNÉL) még könnyen róható alakot mutat; a félhold alakú szár azután kezd alul és felül görbülni s már TELEGDINÉL (illetőleg a Rudimenta fogarasi másolatában) egy rovásra egészen alkalmatlan alakot látunk. (L. IV. mell.)

A magyar rovásírás használatának utolsó korszakában a rovást a tollal írás mellett már alig alkalmazták, viszont (úgy látom, hogy) a rovástechnika mellett már a legrégebb időben is élt a tollal vagy ehhez

hasonló eszközzel való írás. (Ha ez nem így lett volna, nem őrződhetett volna meg a glagolita eredetű (l. 27. §) *o*-nak MARSIGLINÁL vagy KÁJONINÁL található kerek alakja; e mellett szól az is, hogy általában a nikolsburgi ábéce kivételével az összes emlékek feltűnően kerek vonalú, rovásra alkalmatlan alakokat mutatnak. E szerint tehát élt egy fára rovott szegletes jellegű írás, melyet a nikolsburgi ábéce őrzött meg s élt egy kerek jellegű írás, melyet a többi emlékek tükröztetnek. (MARSIGLI átírója a rovásbotnak eredetileg talán szegletes jeleit a tollal kerek betűkre írta át; érdekes az *o* kétféle alakja. De az is lehetséges, hogy a rovásnaptár eredetileg is a kerek jellegű írással volt róva.)

Térjünk át egyes jelek történetére.

A magyar rovásírásnak eredetileg két *e* jele volt (vö. 13. §), de ezek közül az egyik már a XV. században sem igen volt használatban.

Az *i* és *j* jelölésére a magyar rovásírás eredetileg — úgy látszik — egy jelet használt, az *i* jelét, legalább is erre mutat a rovásnaptár, a csíkszentmihályi felirat és a konstantinápolyi felirat (a táblázatunk MARSIGLI-rovatában levő első *j* jel a szövegben nem fordul elő, csupán az ábécében; a konstantinápolyi felirat egyszer előforduló második *i* jele alighanem tévedés, első *i* jele pedig azonos a rovásnaptár első *j* jelével). Az is meggondolandó azonban, hogy már a nikolsburgi ábécében a Rudimenta *i* és *j* jelét látjuk. Azt hiszem, hogy ez a két jel az *i* jeléből differenciálódott.

Sajátságos története van az *ö* és *ü* jeleknek a ránk maradt emlékekben.¹ A nikolsburgi ábéce és a rovásnaptár *ö* jele a többi emlékekben mint az *ü* jele szerepel, viszont e két XV. századi emlék *ü* jele a többi emlékekben *ö*-t jelöl. A két régebbi emlékekben *ü* hangot jelölő kerek jel, mellyel a csíkszentmihályi és a konstantinápolyi felirat, továbbá a Rudimenta *ö* jele kétségtelenül azonos (az átmenetet KÁJONI *ö* jele képviseli), későbbi eredetűnek látszik. A másik, a villámszerű jel, mely a nikolsburgi ábécében és a rovásnaptárban *ö*-t, a többi emlékekben *ü*-t jelöl, ősi. Hogy ez a sajátságos jelölésváltozás az *ü* → *ö* hangváltozással függ-e össze — már legalább részben — vagy a magyar *ö* és *ü* hang keletkezésének és változásainak bonyolult egyéb problémáival-e, vagy esetleg egészen más jelenségekkel, az egyelőre nem világos.

¹ Vö. cikkemet: NyK. XLV, 32 sk.

21.) A magyar rovásírás korábbi története ismeretlen, (csupán bizonyos jelek eredetét tudjuk megállapítani más ábécékkel való össze-

hasonlítás útján.) Hogy mikor, milyen körülmények között és hogyan vették át a magyarok ennek az írásnak egyes elemeit, az csaknem teljesen ismeretlen, de bizonyos jeleknek más ábécék azonos jelentésű jeleivel való egyezése oly világos, hogy az írás kialakulásának történetét nagy vonásokban megrajzolhatjuk.

(A magyarság ősi, Urál-vidéki hazájából valószínűleg az 560 utáni években, az onogurokkal együtt, a Kubán és az Azovi-tenger közti területre költözött. Itt lakott — úgy látszik — a IX. század elejéig, amikor átköltözött Levediába, a Don és Dnyeper közé. Ezen a területen a magyarság több műveltségi kör hatásának volt kitéve. Legerősebben hatott rá a kelet európai és középázsiai török műveltség és meglehetősen erősen Perzsia, illetőleg az iszlám és ezek mellett — úgy látszik, Perzsiánál is erősebben — Bizánc. Ezeket kell szem előtt tartanunk, ha a magyar rovásírás keletkezésének történeti hátterét el akarjuk képzelni.)

22. A magyar rovásírás a türk írás családjába tartozik.

A középázsiai törökség egy része a VI. század közepén türk néven alakított egy törzs-szövetséget, mely hatalmát pár évtized alatt Kelet-Ázsiától egészen a Fekete tengerig kiterjesztette. (A birodalom két nagy részre oszlott; az egyiknek a középpontja a mai Mongolországban a Bajkál-tótól délre, a másiké a mai Orosz-Turkesztánban volt. Ez utóbbival, a nyugati türk birodalommal voltak összeköttetésben a kelet európai népek, ezeknek a nevéből nevezték türköknek a kazárokat és a magyarokat.¹)

A türk népnek saját írása volt, (s ezzel az írással számos felirat maradt ránk különösen Északi Mongolországból, köztük nagyobb terjedelműek is; legnevezetesebb ezek között az Orkhon folyó vidékén talált két felirat, Kül Tegin és Bilge Kagán felirata. De) a mi szempontunkból (még) fontosabb az a pár felirat, melyet ezzel az írással a nyugati türk birodalom területén, a Talasz folyó² völgyében újabban találtak. T. i. e feliratok írásával függ össze elsősorban a magyar rovásírás. A Talasz-völgyi és az orkhoni feliratok között mintegy összekötő kapcsot alkotnak a Jeniszej felső folyásának vidékén talált feliratok.

(A türk feliratokról Európában már a XVIII. században tudtak, de csak 1893-ban fejtette meg őket THOMSEN VILMOS.

A türk írás a türkökhöz tőlük nyugatra eső területről került. Legközelebb áll hozzá egy STEIN AURÉL által Kelet-Turkesztánban talált szogd nyelvemlék írása, mely a szaszanida pehlevi írással van

közelebbi rokonságban s melyet THOMSEN³ araméus-szögű írásnak nevez. E nyelvemlék több századdal régibb a türk írás emlékeinél. Végzőfokon a türk írás sémi eredetű.

A türk írás betűformái azt mutatják, hogy elsősorban rovás-technikán élt.⁴

A türk ábéce (illetőleg az orkhoni feliratok ábécéje) 38 jegyből áll, ebből 4 magánhangzójel, 34 mássalhangzójel. A mássalhangzójelek száma azért oly nagy, mert egy mássalhangzóra több jegy is van. (Így van ez már a sémi ábécékben is, ha nem is ilyen gazdagságban.) A legtöbb mássalhangzó jelölésére legalább is két jegy van, az egyiket mélyhangú, a másikat magashangú szókban használják. A négy magánhangzójele közül egy az *a*, *e*, egy az *ï*, *i*, egy az *o*, *u*, egy az *ö*, *ü* jelölésére szolgál. A magánhangzókat a türk írás — mint a sémi írások — gyakran nem jelöli, kivéve, ha az illető magánhangzó utolsó hangja a szónak, amikor mindig jelölve van; az *a-e* jele rendszeren csak a szó végén van kiírva; az *ï-i*, *o-u* és *ö-ü* jelének használatában mutatkoznak bizonyos szabályszerűségek s általában azt mondhatjuk, hogy ezeket gyakrabban kiírják, de egészen következetes szabályszerűség alig van s gyakoriak az ingadozások; ugyanabban a szóban is egyszer jelölik a magánhangzót, máskor nem.

Irodalom: THOMSEN, *Inscriptions de l'Orkhon*, Helsingfors, 1896. (MSFOu. V.); RADLOFF, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg, Lieferung [elavult]: 1894, II. Lieferung [elavult]: 1894, III. Lieferung [a jeniszeji feliratok]: 1895, Neue Folge: 1897, Zweite Folge [Tonjuquq felirata]: 1899. THOMSEN, *Samlede Afhandlinger III és Ztschr. d. Deutschen Morgenl. Ges. NF. III* (1924). A Talasz-völgyi feliratokkal RADLOFF, MELIORANSKIJ, MALOV és én foglalkoztunk. *Értekezésemet I. KCsA. II, 134 skk.*; MALOV: *IzvAkNaukSSSRGum. 1929, 799 skk.*

¹ Bővebben l. „A honfoglaló magyarság kialakulása“ c. munkám 193 sk. lapjain; irodalom uo. 195. l. 1. j. — ² E folyó Taskent és a Balkas-tó déli csúcsa között folyik körülbelül közepén, délkeletről északnyugati irányba, a Csü folyótól délre. — ³ *Samlede Afhandlinger III, 76.* — ⁴ THOMSEN, *Samlede Afhandlinger III, 71–72.*

23. Amint táblázatunkból látható, a magyar írásnak tizenhat betűje mutat hasonlóságot türk betűkkel. Régebben az volt a vélemény, hogy a magyar rovásírás türk eredetű jelei a jeniszeji feliratok betűihez állanak legközelebb. (Ez a feltevés annyiban most is érvényes, hogy a szóbanlevő jelek általában közelebb állnak a jeniszeji feliratok jeleihez, mint az orkhoni feliratok jeleihez.) Ha azonban a

Talasz-völgyi feliratokat is figyelembe vesszük, akkor kiderül, hogy a magyar rovásírás ezeknek az írásához áll legközelebb. (Ezt jól meg lehet érteni, hiszen a magyarok és Kelet-Európa török népei egykor a nyugati türk birodalomba tartoztak s mint láttuk, a Talasz-völgyi feliratok a nyugati türk birodalom területéről valók. A mellékelt táblázatban a türk eredetű jelek mellett először a Talasz-völgyi feliratok jeleit mutatom be — amennyiben megvannak —, azután egyéb türk alakokat. Az utóbbiak egy vagy más szempontból tanulságosak lehetnek; a nyugati türk birodalom területén a Talasz-völgyi reánk maradt ábécének bizonyára több változata volt használatban és ezek olyan elemeket is mutathatnak, melyek nem a Talasz-völgyi feliratok ábécéjében, hanem egyéb türk ábécékben őrződtek meg.

24. A magyar rovásírás kevesebb egyszerű jegyből áll, mint a türk írás, a betűk számát tekintve olyanforma viszonyban van vele, mint a régi 24 betűs germán rúna-ábéce az újabb, 16 betűs rúna-ábécével, az északival. A türk írás fent ismertetett gazdag mássalhangzó-rendszere a magyarban nincs meg, csupán a *k* mássalhangzó számára van két jel. (A *k* hang jelölésére az orkhoni feliratokban öt jel van, a szerint, hogy a *k* milyen magánhangzó szomszédságában fordul elő.)

Ami a két ábéce közti egyezéseket illeti, négy magyar jel tökéletesen egyezik a megfelelő türk jellel (*è, n, s, sz*); kétségtelen, hogy nagyjában a többi egyeztetés is helyes. A legtöbbször lényegtelen eltérések nem akadályai az egyeztetéseknek, ilyenfajta eltérések a magyar, illetőleg a türk jelek variánsai közt is előfordulnak. Általában megállapíthatjuk, hogy a magyar írás türk eredetű jelei közül az egyszerűbbek voltak kevesebb változásnak kitéve. Ez egészen természetes jelenség.

A magyar írás bizonyos jeleit már 1890-ben egybevetette NAGY GÉZA egy előadásban bizonyos türk jelekkel, ennek a kísérletnek azonban rendkívül csekély értéke volt, mivel akkor még nem ismerték a türk jelek hangértékét. A türk írás megfejtése után NAGY GÉZA újra foglalkozott a kérdéssel:¹ ő állapította meg a *b, i, k, q, n, p, r, sz, ü* jelek türk eredetét. A magyar *p*-t illetőleg megjegyzendő, hogy a két alsó — mint látjuk — eredetileg kisebb vonás, későbbi toldalék és a *p* jelének az *i* jelétől való megkülönböztetésére szolgált; a két egyenlő ferde vonást az *l* jelénél is megtaláljuk (l. alább). A magyar *k*-nak megfelelő türk jel a türk írásban az *ï* előtt és után álló *k* hangot jelöli. SEBESTYÉN a *d, g, s* jelét vetette egybe a megfelelő türk jelekkel.² Az *è* jelét LIGETI LAJOS egyeztette a jeniszeji feliratok

é jelével.³ A *mb* jelét ZSINKA FERENC vetette egybe a megfelelő türk jellel.⁴

Rokonságot mutat a magyar rovásírás a nagyszentmiklósi kincs rovásírásos feliratainak ábécéjével, a besenyő ábécéjével is, mely szintén a türk írás családjába tartozik.⁵ A két ábécé közt nyolc betű egyezik, a *cs, i, q, ly, n, sz, t* és *u* jele. Érdekes, hogy a besenyő írásban, éppúgy, mint a magyarban, két *k* jel van.

¹ Ethn. VI (1895), 269–76. — ² Ethn. XVII (1906), 265 skk. — ³ MNy. XXI (1925), 50 skk. — ⁴ Egy a Kőrösi Csoma-Társaságban tartott előadásában. — ⁵ NÉMETH: MNy. XXVIII (1932), 65, 129; idevonatkozólag: 83. l.

25. Kevésbé fontos, de nem jelentéktelen dolog, hogy a magyar írás bizonyos egyéb sajátosságai is a türk írásra utalnak. Mindkét írás eredetileg rovásírás. A sorvezetés mind a két írásban jobbról balra halad. Mindkét írásban a szavakat rendszerint egymás fölött fekvő pontok választják el, a türkben két pont, mint a magyar írás legfontosabb emlékében, a rovásnaptárban (l. 16. §). Mind a türk, mind a magyar írásban előfordul, hogy egy-egy szócsoport egybe van írva. A magánhangzók jelölésének szabályai mind a két írásban ugyanazon elveken alapszanak (l. fent). Összetett jelek a türk írásban is vannak, bár számuk és használatuk meglehetősen korlátozott.¹

¹ Vö. MUNKÁCSI: KSz. XIV, 229–30.)

(26.) A magyar írásnak nem minden jele türk eredetű.

Egyes jelek a görög ábécéből származnak.¹ Ez a megállapítás bizonyos, először azért, mert a megfelelő jelek pontosan megegyeznek, másodsor bizonyos fonetikai körülmények folytán, t. i. azért, mert az idetartozó betűk által jelölt hangok egy része (*f, h*) a törökben nem fordul elő, ellenben megvan a görögben és a magyarban. Ennek elvi szempontból nagy jelentősége van, mutatja ugyanis, hogy a különböző ábécék keveredhetnek egymással. A magyar ábécében görög eredetű az *a, f, h* és *l* jele. Az *a* jelét azért vették át, mivel az írás arra törekedett, hogy a magánhangzókat — bizonyosan görög hatásra — pontosabban megjelölje; eredetileg a magyar írásban az *a* és az *e* hangoknak bizonyára közös jele volt, mint a türk feliratok nagyobb részében és a besenyő írásban. Az *f* és a *h* jelét a fent említett okokból vették át; a mai *h* a magyarban régebbi *χ*-ből fejlődött.² Az *l* jele a magyarban két kis megkülönböztető vonást kapott, amilyent a *p* jelénél látunk; ezt azért kapta, hogy az *s* jelétől megkülönböztethető legyen. Arra is lehetne gondolni, hogy az *l* jele türk

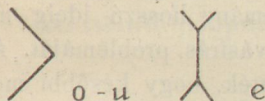
eredetű; a jensiszeji feliratokban van ugyanis egy V-alakú *l* jel. Ez a feltevés azonban kevésbé valószínű.

¹ NAGY GÉZA; Ethn. VI (1895), 269–76. — ² A χ megvolt még a XII. században; I. MELICH: MNy. XXI (1925), 158–59.

27. A magyar rovásjelek eredetének további vizsgálatánál sajátos probléma vetődik fel: két jel, az *e* és az *o* jele feltűnő egyezést mutat a glagolita írás megfelelő jeleivel (l. VII. mell.). Ezt már 1884-ben felismerte HÓDOLY LÁSZLÓ¹, de a dolog kevés figyelemben részesült. SEBESTYÉNNÉK az volt a véleménye, hogy az *e* és *o* magyar jelei a megfelelő görög jelekre mennek vissza, ezt a nézetet azonban kétségtelenül el kell vetni. Másfelől azonban — mint MELICH JÁNOS kiemelte² — meg kell gondolni, hogy a glagolita írás azon a területen, ahol a magyarság lakott, nem volt használatban. MELICH tehát azt a felfogást képviseli, hogy a két magyar jel ugyanabból a forrásból származik, mint a megfelelő glagolita jelek, vagyis a szamaritánus írásból. A glagolita *e* és *o* szamaritánus eredetéről W. VONDRÁK³ írt, aki hangsúlyozza, hogy a „Vita Constantini“ szerint CYRILL tudta a szamaritánus nyelvet és írást és Krim vidékén egy szamaritánussal érintkezett. Feltehetjük tehát, hogy a szamaritánus írás a Pontus vidékén nem volt teljesen ismeretlen. A két magyar jelet még sem lehet minden további nélkül a szamaritánus *He*, illetve *Ba* jelre visszavezetni, mivel a magyar és a glagolita jelek, szemben a szamaritánus jelekkel, szorosan összetartoznak. (Vö. a táblázatot.) Először is azt látjuk, hogy a szamaritánus *He* balra hajlik, ezt pedig nem észleljük a magyar és a glagolita jelnél. Fontosabb azonban, hogy a *Ba* jelnél az a kis vonás, mely a nagyobbikat középen metszi, a magyar és a glagolita írásban elmaradt. Ennek a jelnek felső és alsó kerekítése jellemző a magyar és a glagolita írásra, a szamaritánus alakban ellenben nem található. És végül, ami a hangértéket illeti, a szamaritánus *He* az *a*, *e*, *i* magánhangzókat jelöli, míg a megfelelő jel a magyar és a glagolita írásban *e* hangot jelöl; a szamaritánus *Ba* az *o* és az *u* magánhangzókat jelöli, míg a megfelelő magyar és glagolita jel az *o* hangot. Semmi kétség tehát, hogy a szóban levő magyar, illetve glagolita jelek nem egymástól függetlenül mennek vissza a szamaritánus írásra. Az a történeti folyamat, amely e jelenségek mögött rejlik, nem világos. Megjegyzem még, hogy a két glagolita jel szamaritánus eredete nem kétségtelen.⁴ Talán mégis számolni kell a lehetőséggel, hogy a magyar rovásírást 890 körül Dél-Oroszországban egy a glagolita írásban járatos szláv szerzetes, aki a magya-

rok között a keresztyénséget terjesztette, ezekkel a jelekkel gazdagította.

Azt sem lehet elhallgatni, hogy a türk írás *o-u* jele és a jeni-szeji feliratokban meglevő *e* jel némi hasonlóságot mutat a szóban levő magyar jelekkel. Az illető türk *o-u*, illetőleg *e* jel a következő:⁵

7. ábra.

¹ HÓDOLY LÁSZLÓ, A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony [1884], 13. l. — ² MNy. XXI (1925), 153—59. — ³ ArchSlavPhil. XVIII, 554—56, XIX, 171—72. — ⁴ Legújabbban: DIELS, Altkirchensl. Gramm. I, 19 sk. Véleményem szerint az *e* jel szamaritánus eredetében nem lehet kételkedni. — ⁵ L. THOMSEN, Samlede Afhandling, III, 30.

28. A dentipalatális *gy* és *ny* jele összetétel útján keletkezett a *d + j*, illetve *n + j* jeléből; valószínű, hogy a *ty* jele is a *t + j* jelének összetételéből származott.

29. Majdnem kétségtelen, hogy a magyar írás ismert alakját a Pontus vidékén nyerte. Itt, a nyugati türk birodalom egykori területén, volt alkalm a magyarságnak a türk írást megismerni és az ábécét — az erős bizánci befolyás alatt — görög betűkkel bővíteni. (A mai Magyarország területén ez utóbbi alig történhetett volna meg, itt inkább latin jelekkel bővült volna az ábéce. Ez az írás már a Pontus vidékén magyar írás, mert az itt átvett *f* és *h* jelek a törökben meg nem levő, sajátos magyar hangok jelei.) Tévedés volna tehát feltenni, hogy a székelység, ez a török eredetű nép, egy török írást hozott volna magával, amely később, midőn a székelyek török nyelvüket elfelejtették, a mai Magyarországon a székelyeknél kibővült alakban mint magyar írás jött volna használatba. Ha ennek az írásnak a használata eredetileg a székelységre korlátozódott is, a székelyek már a Pontus vidékén magyar szövegek feljegyzésére alkalmazták. Kizártnak tartom azonban, hogy az írás használata — egy ilyen értékes kincse a műveltségnek — ha egyszer a magyarság egy törzsnél megvolt, a többi törzsnél nem lett volna meg. A székely írás tehát véleményem szerint a pogány magyarságnak általánosan használt írása, amelyet a keresztyénség megsemmisített, amely azonban megmaradt az elkülönülve és önálló szervezetben élő székelyeknél.¹

Végül meg kell említenem, hogy a magyar nyelv *ír, betű és szám* szavai bolgár-török eredetűek.²

¹ ERNYEY JÓZSEF azt hiszi, hogy a rovásírás használatának nyomait találta Felső-Magyarországon. L. MADARASSY: Ethn. XXXIX (1928), 8—10. — ² GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnwörter; GOMBOCZ—MELICH, EtSz.

30. A magyar tudomány hosszú ideig meglehetősen bizalmatlanul kezelte a magyar rovásírás problémáját. A kritikusan gondolkodó tudósok általában azt hitték, hogy későbbi mesterséges kitalálás eredménye, és ezt a meggyőződést számos hamisított emlék erősítette. Az utolsó évtizedekben azonban olyan emlékek kerültek elő, amelyek minden kétséget eloszlatnak. Különben a kételkedő álláspont a régebbi időkben is jogosulatlan volt; történeti feljegyzések bizonyítják, hogy ez az írás régóta valóban megvolt és a jeleknek egyéb abécék jeleivel való kapcsolata olyan természetű, hogy a későbbi mesterséges kitalálás kizártnak tekinthető.

A magyar rovásírással rendszeresen először SZABÓ KÁROLY foglalkozott egy munkájában, amelyet még ma is érdemes elolvasni. (Budapesti Szemle, 1866.) Mindaz, amit 1915-ig a magyar rovásírásról írtak, ismertetve van SEBESTYÉN GYULA „A magyar rovásírás hiteles emlékei“ (= MRHE., Budapest, 1915, M. Tud. Akadémia) c. munkájában. Ez a mű az összes, 1915-ig ismert emlékeket bemutatja jó képmásokban és ezért minden behatóbb kutatásnál nélkülözhetetlen. A mű első részében SEBESTYÉN az irodalmat ismerteti, a másodikban az emlékekét, a harmadik rész címe: „Írástörténeti eligazodás“. A tárgyalás nagyon körülményes, meglehetősen nehézkes, de általában teljes és megbízható, bár filológiai szempontból nem kifogástalan. A harmadik rész, amely írástörténeti elméleteket foglal magában, egészen el van hibázva. L. bírálatomat: EPhK. XL, 560—70, továbbá NyK. XLV (1917), 21—44. SEBESTYÉN művét ERNYEY JÓZSEF is bírálta: Századok, LI (1917), 165—76. Az újabb irodalmat l. fent. Vö. még LIGETI: MNy. XXI (1925) 218—19, MNy. XXIII, 473—76.

Újabb idegen nyelvű dolgozatok a magyar rovásírásról: CARLO TAGLIAVINI, Luigi Ferdinando Marsigli e la scrittura „runica“ dei siculi (székelyek) di Transilvania. Bologna, 1930. — H. PEDERSEN, Linguistic Science in the nineteenth century, translated by J. SPARGO. Harvard Univ. Publications, 1931. Dánul: HOLGER PEDERSEN, Sprogvidenskaben i det nittende aarhundrede. Kjøbenhavn, 1924. (= Det nittende aarhundrede, redigeret af AAGE FRIS, XV.)

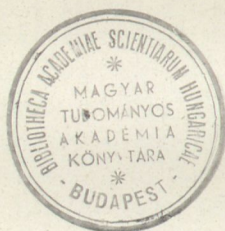
**Littere Siculozum quas scilpūt
vel cadunt in lignis**

The image displays two distinct alphabets on a parchment page. The top section, titled "Littere Siculozum quas scilpūt vel cadunt in lignis", shows the Sicilian alphabet. It consists of two rows of Latin letters with their corresponding wooden symbols (scilpūt) drawn above them. Below the symbols are two rows of the symbols themselves, some with small letters above them. A small diagram of a wooden symbol is shown below the second row. The bottom section, titled "Littere Iudicorum et menses", shows the Jewish alphabet. It consists of two rows of Hebrew letters with their corresponding wooden symbols drawn above them. Below the symbols are two rows of the symbols themselves. To the left of the Hebrew letters is a list of months in Latin, and to the right is a list of months in Hebrew.

<table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>1. Tyfic</td><td>September</td></tr> <tr><td>2. Marbessphan</td><td>October</td></tr> <tr><td>3. Synleph</td><td>November</td></tr> <tr><td>4. Thersese</td><td>December</td></tr> <tr><td>5. Sphaths</td><td>January</td></tr> <tr><td>6. Odra</td><td>February</td></tr> </table>	1. Tyfic	September	2. Marbessphan	October	3. Synleph	November	4. Thersese	December	5. Sphaths	January	6. Odra	February	<p>Littere Iudicorum et menses</p>	<table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>xvii. Nysbn</td><td>May</td></tr> <tr><td>xviii. Nger</td><td>April</td></tr> <tr><td>xix. Zwan</td><td>March</td></tr> <tr><td>xx. Thanoz</td><td>June</td></tr> <tr><td>xxi. Daph</td><td>July</td></tr> <tr><td>xxii. Etel</td><td>August</td></tr> </table>	xvii. Nysbn	May	xviii. Nger	April	xix. Zwan	March	xx. Thanoz	June	xxi. Daph	July	xxii. Etel	August
1. Tyfic	September																									
2. Marbessphan	October																									
3. Synleph	November																									
4. Thersese	December																									
5. Sphaths	January																									
6. Odra	February																									
xvii. Nysbn	May																									
xviii. Nger	April																									
xix. Zwan	March																									
xx. Thanoz	June																									
xxi. Daph	July																									
xxii. Etel	August																									

A nikolsburgi ábéce.

(A pergament lap nagysága 30×21 cm.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEμία

KÖNYVTÁRA 469 /19 57 N. SZ.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to fading.

Second line of handwritten text, also largely illegible.

Third line of handwritten text, mostly illegible.

Fourth line of handwritten text, mostly illegible.

Fifth line of handwritten text, mostly illegible.

Sixth line of handwritten text, mostly illegible.

a t ° g Á z s á l a B ny^{os}sz^ag^odl^oBaderB l á P ècnI s^ondJn á i b á F aksⁱr i P l^{at}n^A l á P t sz^re^kn^osz n^ocs á r^ak s ü k

2	DIAX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX
	Agnes,	St. Barbara	St. Elizabeth	St. Ursula	St. Agatha	St. Lucia	St. Theresia	St. Margaret	St. Catherine	St. Barbara	St. Elizabeth
	Episcopus	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo
	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus
3	DIAX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX
	St. Barbara	St. Elizabeth	St. Ursula	St. Agatha	St. Lucia	St. Theresia	St. Margaret	St. Catherine	St. Barbara	St. Elizabeth	St. Ursula
	Episcopus	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo
	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus
3	DIAX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX	XIX
	St. Barbara	St. Elizabeth	St. Ursula	St. Agatha	St. Lucia	St. Theresia	St. Margaret	St. Catherine	St. Barbara	St. Elizabeth	St. Ursula
	Episcopus	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo	Virgo
	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus	Episcopus

679

ny^{os}sz^ag^odl^oB k^ed^en^eB l y^egr^eG s á t á M r^et é P a i l u J n^ti l á B z s^ol o K a nⁱl^ap A a t y^ur u D

E L E M E N T A .

Veterum Humorum brevis Synopsis.

Quae Sunc veteris Humorum seu Scytharum?

Triginta cum duabus.

Α	⊗	Ϝ	ϝ	Η	Ϟ	Χ	Ϡ
Ο	Α	Ϛ	Ο	Υ	Ϝ	Ϟ	Ϡ
Λ	Η	Ξ	Χ	Δ	Δ	Δ	Ϡ
Ψ	Ϡ	Μ	Υ	Μ	Ϟ	Υ	Υ

Valores litterarum.

gh,	f,	e,	d,	oz,	ch,	b,	A,
ly,	l,	k,	k,	g,	i,	h,	gy,
s,	r,	p,	o,	o,	my,	n,	m,
ss,	z,	v,	ü,	u,	ty,	t,	sz;

Littera Humorum
Graecae et Hebraeae
Symb. Chaldaica
Arabum, Tunc cum
et Arumque Graecis
et doctis in partem
in Graecis Latinis
& Graecis
Scribitur. P. de
et p. de
Joanni Deo
Graecae & Hebraeae
linguae

De Pronunciatione harum litterarum.

Quomodo Pronunciantur?

Horum characterum sonum seu Pronunciationem facillime absque
Vocis Vov. per discas, si cum Latinis characteribus comparas.
Parum n. ab eorum Pronunciatione differunt; nisi quod Latini
has consonantes triplicem effert. Quidam n. et
illis ea sonum edunt, ac si vocales post se haberent, ut:

Be, ce, de,

A Rudimenta fogarasi kéziratának ábécéje.

A székyderzsi felirat.

Az enlakai felirat.

AMMUNITION

A magyar rovásírás betűi. I.

	Nikolsburgi ábécé	Derzsi felirat	Marsigli	Csikszentmihályi felirat	Konstantinápolyi felirat	Bögözi felirat	Enlakai felirat	Szamosközy	Telegdi	Kájoni	A betű kapcsolatai
a, á	ᄁ ᄂ	—	ᄁ	ᄁ ᄂ ᄃ	ᄁ	ᄁ	ᄁ	ᄁ ᄂ	ᄁ	ᄁ	g. ᄁ
b	ᄄ	—	ᄄ	ᄄ	ᄄ	—	—	ᄄ	ᄄ	ᄄ	tT. ᄄ t. ᄄ ᄄ
c	ᄆ	—	ᄆ	—	ᄆ	—	—	ᄆ	ᄆ	ᄆ	—
cs	ᄈ	—	ᄈ	ᄈ	ᄈ? □	—	—	—	ᄈ ᄈ	—	NSz.M. ᄈ ᄈ ᄈ
d	ᄊ	ᄊ	ᄊ ᄋ	—	—	—	ᄊ	ᄊ	ᄊ ᄋ	ᄊ	t. ᄄ
e, é	ᄌ	—	ᄌ	—	—	—	ᄌ	ᄌ	ᄌ ᄍ	ᄌ	gl. ᄌ ᄍ ᄎ s. ᄏ ᄐ
è	—	—	ᄎ	ᄎ	—	—	—	—	ᄎ	—	t. ᄎ
f	ᄒ	—	ᄒ	ᄒ	—	—	—	ᄒ	ᄒ ᄓ	ᄒ	g. ᄒ
g	ᄔ	—	ᄔ	ᄔ	—	—	ᄔ	ᄔ	ᄔ	—	tT. ᄔ ᄕ t. ᄔ
gy	ᄖ	—	ᄖ	ᄖ	—	—	ᄖ	ᄖ	ᄖ	ᄖ	ᄊ (d) + ᄊ (j)
h	ᄘ	—	ᄘ	—	—	—	—	ᄘ	ᄘ	ᄘ	g. ᄄ
i, í	ᄚ	—	ᄚ	ᄚ ᄛ	ᄚ ᄛ	ᄚ	ᄚ	ᄚ	ᄚ ᄛ	ᄚ	tT. ᄚ (i) NSz.M. ᄛ
j	ᄜ	—	ᄜ ᄝ	ᄜ	ᄜ	—	ᄜ	—	ᄜ ᄝ	—	tT. ᄚ (i)
k	ᄞ	ᄞ	ᄞ	ᄞ	ᄞ	—	—	ᄞ	ᄞ	ᄞ	t. ᄞ ᄟ
q	ᄠ	—	ᄠ ᄡ ᄢ	ᄠ	ᄠ	—	ᄠ	—	ᄠ ᄡ	—	tT. ᄠ t. ᄠ ᄡ ᄢ NSz.M. ᄣ ᄤ
l	ᄥ	ᄥ	ᄥ	ᄥ	ᄥ	—	—	ᄥ	ᄥ	ᄥ	g. ᄥ
ly	ᄨ	—	ᄨ	ᄨ	ᄨ	—	—	—	ᄨ	—	NSz.M. ᄨ ᄩ (l)

Rövidítések: NSz.M. = a nagyszentmiklósi kincs felirata; g. = görög, gl. = glagolita, s. = szamaritánus, t. = türk, tT. = Talasz-völgyi türk feliratok.

A magyar rovásírás betűi. II.

	Nikolsburgi ábéce	Derzsi felirat	Marsigli	Csikszentmihályi felirat	Konstantinápolyi felirat	Bögözi felirat	Enlakai felirat	Szamosközy	Telegdi	Kájoni	A betű kapcsolatai
m	⊖ ⊗	⊖	⊖	⊖	⊖	—	⊖	⊖	⊖	⊖	—
mb	⊖ _{emp}	—	⊖	—	⊖	—	—	—	⊖	—	tT. ⊖ (m)
n)	—)))	?))))	tT.) NSzM.)
ny	D	—	D	—	—	—	—	—	⊖ ⊖	—) (n) + 1 (j)
o, ó))))))	—))))	9	gl. 9 s 7
ö, ő	˘	—	z z	k	χ	—	—	—	χ	⊖	—
p	⊖	⊖	⊖	—	—	—	—	⊖	⊖ ⊖	⊖	tT. 1
r	⊖	—	⊖	⊖ ⊖	⊖ ⊖ ⊖	—	⊖	⊖	⊖ ⊖	⊖	tT. ⊖ t. ⊖
s	∧	—	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	tT. ∧
sz		—				—	—			—	tT. NSzM.
t	γ	—	γ	γ	γ	—	γ	γ	γ γ	γ	NSzM.)
ty	⊖ ⊖?	—	⊖	⊖	—	⊖	—	—	⊖	⊖	—
u, ú	⊖	—	⊖	⊖	—	—	⊖	⊖	⊖ ⊖	⊖	NSzM. □ ü (u)
ü, ű	⊖	—	⊖	˘?	—	—	—	—	⊖ ⊖	⊖	tT. ⊖ t. ⊖ ⊖
v	⊖	—	⊖	⊖	⊖	—	—	⊖	⊖ ⊖	—	—
z	⊖	—	⊖	⊖	⊖ ⊖	—	⊖	—	⊖ ⊖ ⊖	⊖	—
zs	γ	γ	γ	—	—	—	—	γ	γ	?	tT. γ t. γ γ γ (š)

MUTATÓ.

A számok a szakaszokra vonatkoznak.

Bécsi Képes Krónika 2.	magyar rovásírás betűi- nek alakja és jelentése 13.	Marsigli-féle rovásnaptár 5.
Benczédi Székely István 2.	magyar rovásírás betűi- nek eredete 23 skk.	nagyszentmiklósi kincs fel- iratai 24.
Bonfini 2.	magyar rovásírás betűi- nek fejlődése 20.	nikolsburgi ábécé 3.
bögözi felirat 8.	magyar rovásírás és türk írás egyező sajátosságai 25.	ny jel eredete 28.
capita dictionum 18.	magyar rovásírás glago- lita eredetű jelei 27.	oláh írás 2.
csíkszentmihályi felirat 6.	magyar rovásírás görög eredetű jelei 26.	Oláh Miklós 2.
Csíkszentmiklós 6.	magyar rovásírás haszná- lata 19.	orkhoni feliratok 22.
derzsi felirat: 1. székely- derzsi	magyar rovásírás iránya 15.	ő jel 20.
enlakai felirat 9.	magyar rovásírás kutató- sának története 30.	rovás 14, 20.
Gailel, Veit 2.	magyar rovásírás nevei 1.	Szamosközy 10.
gy jel eredete 28.	magyar rovásírás türk eredetű jelei 23.	székelyderzsi felirat 4.
„hün“ írás 1.		székely írás vagy magyar írás 28.
i jel 20.		„szkytha“ írás 1.
j jel 20.		szóválasztó pontok 16.
jeniszeji feliratok 22.		Talasz-völgyi feliratok 22.
k jelek 24.		Telegdi 11.
Kájoni 12.		Thuróczi 2.
Kézai 2.		tollal írás 20.
konstantinápolyi felirat 7.		türk írás 22.
ligaturák 18.		ty jel eredete 28.
magánhangzók jelölése 17.		ű jel 20.
magyar rovásírás átvéte- lének történeti háttere 21.		Verancsics 2.

RÖVIDÍTÉSEK.

Ethn.	= Ethnographia.
EtSz.	= Magyar Etymologiai Szótár.
EPhK.	= Egyetemes Philologiai Közlöny.
KCsA.	= Körösi Csoma-Archivum.
KSz.	= Keleti Szemle.
MNy.	= Magyar Nyelv.
MRHE.	= A magyar rovásírás hiteles emlékei.
NyK.	= Nyelvtudományi Közlemények.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének tervezete:

I. KÖTET.

1. Nyelvtörténeti módszertan. Írja: *Gombocz Zoltán* (Megjelent).
2. A magyar nyelvtudomány története. Írja: *Sági István*.
3. A magyar nyelvhasználat története. Írja: *Pápay József* (Megjelent).
4. A finnugor népek és nyelvek ismertetése. Írja: *Pápay József* (Megjelent).
5. A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Írja: *gróf Zichy István* (Megjelent).
6. A honfoglalás kori Magyarország. Írja: *Melich János* (Megjelent).
7. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Írja: *Hóman Bálint* (Megjelent).
8. Etnikai csoportok. Írja: *Madarassy László*.
9. Régi magyar nyelvemlékek. Írja: *Jakubovich Emil*.
10. Régi magyar nyomtatványok 1560-ig. A magyar irodalmi és köznyelv. Írja: *Trócsányi Zoltán*.
11. A magyar nyelvjárások. Írja: *Laziczius Gyula*.
12. A magyar szókészlet forrásai.
 - I. A magyar nyelv eredeti szókészlete. Írja: *Szinnyei József*.
 - II. A magyar nyelv oszét elemei. Írja: *Melich János*.
 - III. A magyar nyelv török elemei.
 - a) A bolgár-török elemek. Írja: *Gombocz Zoltán*.
 - b) A kozár-besenyő-kun elemek. Írja: *Németh Gyula*.
 - c) Az oszmánli elemek. Írja: *Németh Gyula*.
 - IV. A magyar nyelv szláv elemei. Írja: *Melich János*.
 - V. A magyar nyelv latin elemei. *Melich János* egyetemi előadásainak felhasználásával írja: *Fludorovits Jolán*.
 - VI. A magyar nyelv újlatin (neo-latin) elemei.
 - a) Francia elemek (6- és újfrancia). Írja: *Bárczi Géza*.
 - b) Olasz elemek.
 - c) Oláh elemek. Írja: *Tamás (Trem) Lajos*.
 - VII. A magyar nyelv német elemei. *Melich János* egyetemi előadásainak felhasználásával írja: *Hartnagel Erzsébet*.
13. Magyar elemek más nyelvekben.
 - a) Magyar elemek a szláv nyelvekben. Írja: *Kniezsa István*.
 - b) Magyar elemek az oláh nyelvben. Írja: *Tamás (Trem) Lajos*.
14. A magyar tulajdonnevek. Írja: *Pais Dezső*.

II. KÖTET.

1. A magyar nyelv fonétikája. Írja: *Gombocz Zoltán*.
- 1a. A magyar nyelv fonológiája. Írja: *Laziczius Gyula*.
2. A magyar rovásírás. Írja: *Németh Gyula* (Megjelent).
3. A magyar helyesírás története. *Melich János* egyetemi előadásainak felhasználásával írja: *Kniezsa István*.
4. A magyar nyelv történeti hangtana. Írja: *Gombocz Zoltán*.
5. A magyar nyelv történeti alaktana. Írja: *Gombocz Zoltán*.
6. A magyar nyelv történeti mondattana. Írja: *Klemm Antal* (Részben megjelent).
7. A magyar nyelv esztétikája. Írja: *Zolnai Béla*.
8. Magyar nyelvhelyesség. Írja: *Nagy J. Béla*.
9. A magyar népköltészet. A népköltési gyűjtemények története. Írja: *Solymossy Sándor*.
10. A magyar verselés története.
11. Szólások. Írja: *Tolnai Vilmos*.
12. A nyelvújítás. Írja: *Tolnai Vilmos* (Megjelent).
13. A magyar mitológia irodalma. Írja: *Solymossy Sándor*.

